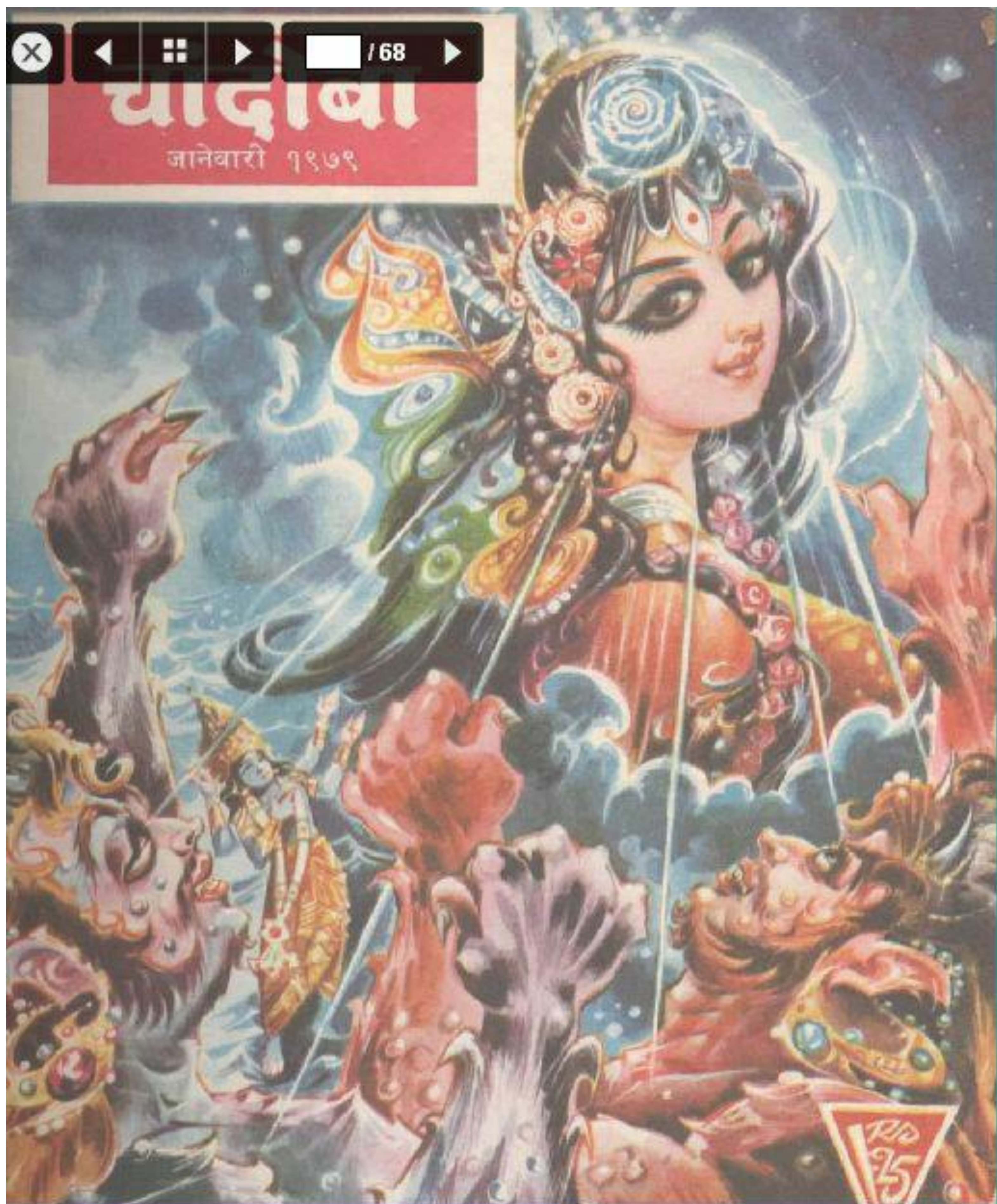

जानेवारी १९७९

Fullscreen 127 6 / 68

श्रीहरी व्ही. दामले, भंडिहोळे (कर्नाटक)

प्र: नाणे ही वस्तू कशी सुरू झाली?

उ: मानव जेव्हा रानटी अवस्थेत होता तेव्हा त्याची धनसंपदा म्हणजे अन्न वस्त्र त्याला निसर्गाकडूनच मिळे. मनुष्य कंद मुळे, फळे खाई, नाहीतर शिकार करी. त्या स्थितीत कातड्याचा उपयोग वस्त्रासारखा किंवा घराला आच्छादनासारखा होई. परंतु क्रमक्रमाने माणसाने आपल्या गरजा भागविण्यासाठी उत्पादन सुरू केले. कृषी व पशुपालनाची वृद्धी होत गेली व एका माणसाच्या श्रमाने दहा माणसांची पोटे भरणे शक्य झाले. म्हणजे मनुष्य स्वतःच्या गरजेपेक्षा जास्त उत्पादन करू लागला. अशातऱ्हेने समाजातल्या अनेक व्यक्ती अन्नोत्पादनाच्या कामातून मुक्त होऊन सुतार, लोहार, कुंभार हस्तव्यवसाय, आभूषणे तयार करणे इत्यादि कामे शिकून अनेक विध संपत्ती वाढविण्यास कारणीभूत झाले. परिणामीं मानव समाज स्थिर होऊ लागला. असे अनेक समूह व समाज स्वतःच्या गरजेपेक्षा जास्त उत्पादन करू लागले, सर्व समाज एकाच तऱ्हेच्या वस्तू तयार करीत नसल्यामुळे वस्तूंची देवघेव होऊन सभ्यता एका संघातून दुसऱ्या संघात पसरू लागली.

परंतु फक्त वस्तुसंपदेची देवघेव विशिष्ट स्वरूपातच परिमित अवस्थेपर्यंतच अशक्य असते. त्याहून जास्त व्यापार केल्याने पुष्कळ जास्त फायदा मिळणे शक्य होते. उदाहरणार्थ एका शेतकऱ्याकडे त्याच्या गरजेपेक्षा पुष्कळ जास्त धान्य उरले आणि एका कुंभाराकडे मडकी उरली. त्यांची जवळपास देवघेव करणे शक्य नसेल अशा स्थितीत एक व्यापारी त्या शेतकऱ्यां जवळून त्यांच्याकडचे उरलेले धान्य एकत्र करून ते त्याची गरज आहे तेथे नेऊन ते विकू शकेल. खरेदी विक्रीसाठी निरनिराळ्या वस्तूंचा दर ठरविण्याला काही उपाय असला पाहिजे. त्यासाठीच नाणे हवे. (धातूची नाणी येण्यापूर्वी नैसर्गिक पैसा कवड्या वगैरेंच्या रूपे मान्य असे) तांबे, चांदी व सोने या धातूंची नाणी करून हा पैसा लहान रूपात जमवून ठेवणे शक्य होते. दर महिन्याला एक चांदीचे नाणे खरेदी करून कमीत कमी पैशापासून शंभर महिन्यांचा पैसासुद्धा जमवून रुपयाच्या शंभर नाण्यांची किंमत असलेली वस्तू खरेदी करणे शक्य झाले.

नाणे रूपे पैसा नसता तर सभ्यतेचा विकास होऊ शकला नसता असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही.

[६५]

कोल्हा म्हणाला ते ऐकून लंबकर्णाच्या मनात तीव्र इच्छा उत्पन्न झाली आणि तो त्याच्याबरोबर जायला तयार झाला. कोल्हा त्याला सिंहाजवळ घेऊन गेला. गाढव मोठ्या उत्साहाने येत असलेले पाहून सिंहाने उतावळ्यासारखा होऊन त्याला ठार करण्यासाठी त्याच्यावर इतकी जोराने उडी मारली की तो गाढवाच्या पलीकडे जाऊन आदळला. तो आधीच थोडा घायाळ होता आणि आता खूपच जोराने आदळल्यामुळे तो काही वेळ जागच्या जागी पडून राहला, हालला डुललासुद्धा नाही.

सिंहाने जी उडी मारली ती उडी होती की आणखी काही गाढवाला कळले नाही. त्याच्या शेजारी वीज कडाडून पडावी तसे झाल्यासारखे त्याला भासले. म्हणून तो पळाला आणि दुरून मागे वळून पाहिले तर त्याला एक विचित्र जनावर दिसले, लाल डोळे, मानेवर मोठी आयाळ आणि भयंकर सुळे. म्हणून गाढव गावात पळून गेले. सिंहाचे अवसान नाहीसे झाले होते. तो गाढवाचा पाठलाग करू शकला नाही.

कोल्हा सिंहाला म्हणाला—"हे काय केलंत तुम्ही? तुमचं शौर्य, साहस व बुद्धिमत्ता काय ती कळली मला!"

"मी उडी मारायला तयार नव्हतो रे! आनंदाच्या भरात देहभानच विसरून गेलो होतो. मी जर तयार असतो ना मग हत्तीलासुद्धा...!" सिंह म्हणाला.

"तरमग तुम्ही आतापासूनच तयार रहा. मी त्याला पुन्हा आणतो." कोल्हा म्हणाला.

"अरे मित्रा! त्याने तर मला उघड्या डोळ्याने पाहिले आहे. भिऊन पळून गेले-

Fullscreen 127 8 /68

त्याला परत ये म्हटलं तर येईल का? आणखी एखाद्या प्राण्याला आण." सिंह म्हणाला.

"त्याची काळजी तुला कां? मी पाहून घेतो." असे सांगून कोल्हा गाढव गेले होते त्या वाटेने गेला आणि गाढव तलावाच्या काठी चरत असलेले त्याने पाहिले.

कोल्ह्याला पाहून गाढव म्हणाले–"अरे माझ्या भाच्या! तू मला त्या सुंदर हिरव्या गार प्रदेशात घेऊन गेला होतास खरा! परंतु मी मोठ्या भाग्यानेच वाचलो!"

कोल्हा जोराने हसला व म्हणाला–"मामा, अहो, मी म्हटलं ना त्यापैकी ती एक गाढवीण होती. तिला ओळखायला आलं नाही, तुम्ही कोण हे. ती तिसरीच एक गाढवीण होती. ती दोघींना बाजूला सारून नवऱ्याला पाहून त्याला आलिंगन करण्यासाठी इतक्या जोराने धावली की तुमच्या पलीकडे जाऊन पडली. आनंदाच्या भरात तिला देहभानच राहिले नाही. तुम्ही इतका म्यालात आणि दूर पळून गेलात. तुम्हांला लाज वाटायला हवी. म्हणून आता पुन्हा चला. तिने तुमच्यासाठी खाणेपिणे सोडले आहे. लंबकर्णाशी आपला विवाह झाला नाही तर आपण काही खाणार नाही व पिणार नाही व विहिरीत उडी टाकणार नाहीतर स्वतःला जाळून घेणार. ते जमलं नाहीतर विष खाऊन जीव देणार असं म्हणाली. निष्कारण एका मुलीचा जीव कां घेतां? ते फार मोठे पाप आहे! कामदेवसुद्धा तुम्हांला क्षमा करणार नाही. त्यानंतर तुम्हांला जीवनसंगिनी मिळणार नाही. स्त्री जातीचा अपमान करून कामदेवाला ज्या कोणी क्रुद्ध केले त्यांना बैरागी होऊन आयुष्य कंठावे लागले आहे. जटा वाढवून, हातात कमंडलू घेऊन व भगवी वस्त्रे घालून हिंडावे लागलं आहे!"

कोल्हा म्हणाला ते सर्व गाढवला खरे वाटले. ते मूर्ख गाढव कोल्ह्याबरोबर गेले. पाहारा करायला बसविले व स्वतः आंघोळीला नदीवर गेला.

कोल्ह्याला खूप भूक लागलेली होती. गाढवाचे कान व काळीज काढून खावे असे त्याला वाटले. त्याने मनाला खूप आवरण्याचा प्रयत्न केला व शेवटी न आवरू शकल्याने त्याने खाऊन टाकले. सिंहाने स्नान करून आल्यावर गाढवाचे कान व काळीज नसलेले पाहिले व रागाने विचारले–"लबाडा, कान व काळीज खाऊन मला हे तुझे उष्टे खायला ठेवलेस का?"

कोल्हा नम्रपणे म्हणाला–"प्रभो, असं म्हणू नका. माझ्या कंठाशपथ सांगतो, या जनावराला कान व काळीज नसतात. नाहीतर तुम्हांला पाहून पळून गेलेले जनावर पुन्हा परत आले असते का? त्याला कान नाहीत म्हणून तर आपली गर्जना त्याला ऐकायला आली नाही आणि आपण उडी मारलीत तेव्हा जो आवाज झाला त्याला ऐकू आला नाही. त्याला काळीज नाही, म्हणून आपले भयंकर रूप पाहून तो भ्याला नाही. काळीज नसल्यामुळे त्याला भीती ही गोष्ट माहीत नाही. ते इकडे आले आणि तेव्हां पळाले होते त्याला निराळे असे कारणच काही नव्हते. म्हणून तर मी त्याला पुन्हा इकडे बोलावून आणू शकलो."

सिंहाला कोल्ह्याचे म्हणणे खरे वाटले. सिंहाबरोबर कोल्ह्यानेसुद्धा गाढवाच्या शरिरावर ताव मारला.

माकडाने मगरीला गाढवाची गोष्ट सांगितली व म्हणाले–"मूर्खा! तू मला फसवायला निघाला होतास, परंतु युधिष्ठिर नावाच्या कुंभारासारखे चुकून तू खरे सांगून टाकलेस.

लबाडी करायला निघाला असतां खरे सांगणाऱ्या त्या युधिष्ठिरासारख्या मूर्ख व्यक्तीला शेवटी दुःखीच व्हावे लागते."

मगरीने ती गोष्ट सांगायला आग्रह केला. तेव्हा माकड गोष्ट सांगू लागले.

वीरकुंभाराची गोष्ट

एकादा एक कुंभार खूप पिऊन झिंगून आपल्या घराच्या परसात पळत येऊन पडला तेव्हां एका खांपरावर त्याचे कपाळ

Fullscreen 127 10 / 68

आपटले व मोठी जखम झाली. खूप रक्त वाहले वेळेवर औषधपाणी न झाल्यामुळे जखमेत पू झाला. पुष्कळ दिवसांनंतर जखम भरली, परंतु जखमेच्या जागी मोठा वण राहून गेला.

पुढे काही दिवसांनी तो कुंभार राही त्या प्रदेशात दुष्काळ पडला. म्हणून आपलं गाव सोडून कुंभाराला दूरच्या गावी एका राजाच्या पदरी नोकरीसाठी जावे लागले.

त्या राजाने जखमेचा तो मोठा वण कपाळावर पाहून विचार केला, हा कोणी तरी शूर पराक्रमी असावा. हा तळहातावर प्राण घेऊन शत्रूच्या गोटात शिरून युद्ध करायला गेला असणार. म्हणून तलवारीचा वार लागल्याने जी जखम झाली तिचा वण असला पाहिजे. याच्या तोंडावर आणखी दुसरा कोणताही वण दिसत नाही. याला पाहिला तर रणांगणाला कधी याने पाठ दाखविली असेल असे वाटत नाही. हा आपल्या पदरी राहण्यालायक एक शूर पराक्रमी आहे. म्हणून राजाने कुंभाराला सैन्यात मोठ्या [illegible] वगैरे देऊन त्याचा सत्कार केला.

राजाने कुंभाराच्या बाबतीत जी आपुलकी व आदर दर्शविला तो क्षत्रिय-वीरांना आवडला नाही. त्यांच्या मनात हेवाच वाढला. पण कोणी काही बोलून दाखविले नाही. कारण एक तर राजाला राग येईल दुसरे कदाचित् तो खरोखरच कोणी शूर क्षत्रिय असावा असेही त्यांना वाटले.

कुंभाराला आपल्या पदरी नेमल्यावर काही दिवसांनी राजाला शत्रूशी युद्ध करण्याचा प्रसंग आला. त्याने अश्वसैन्य व गजसैन्य तयार करविले व रणांगणावर कोणाकोणाला पाठवायचे त्यांची निवड केली. राजाने आपल्या सैन्याची पाहणी करीत असतां त्यावेळी कुंभाराला पाहून विचारले–"हे क्षत्रिय वीर पुरषा! तुझं नाव काय रे? तू कोणत्या जातीचा? तुझ्या कपाळावरचा हा वण कोणत्या युद्धात पडलेल्या जखमेचा?"

भल्लूक मांत्रिक

[५]

[जितकेतू राजाला दंड देण्याच्या हेतूने भल्लूक मांत्रिक कालीवर्मा व इतर लोकांबरोबर राजधानीच्या दिशेने निघाला. तेव्हां राजा दुर्मुखाच्या सैनिकांनी त्याला अडविले. नंतर मांत्रिक दुर्मुख राजाकडे गेला आणि त्याने चांडालाच्या अंगाला आपल्या मंत्रदंडाने स्पर्श केला मात्र तो अस्वल होऊन हातातला परशू फिरवीत दुर्मुखाच्या अंगावर धावला. पुढे–]

चांडाळाने एकाएकी अस्वल होऊन आपल्या तळापत्या परशूने दुर्मुख राजावर हल्ला केला तेव्हां दुर्मुख क्षणभर थक्क होऊन पहात राहिला. त्यावेळी राजाचे अंगरक्षक त्याच्या रक्षणाला पुढे सरसावले. भल्लूक रूपात असलेल्या चांडाळाने त्यांना लाथ मारून बाजूला ढकलले आणि वेगाने दुर्मुख बसला होता तिकडे निघाला. तोपर्यंत दुर्मुख स्वतःला सावरून ओरडला–"अरे, आपले सैनिक कोठे आहेत? अंगरक्षक कोठे नाहीसे झाले? या अस्वलाला अडवा आणि ठार करा." असे म्हणत दुर्मुख आपल्या आसना-वरून खाली उतरून पळाला आणि चटदिशी आपल्या घोड्यावर जाऊन बसला. त्याच्या पाठोपाठ एक अंगरक्षक देखील दुसऱ्या एका घोड्यावर उडी मारून बसला.

अंगरक्षक दुर्मुखाला म्हणाला–"महा-राज या क्षणी आपण येथून पाय काढणेच

Fullscreen 127 12 / 68

हिताचे होईल. आपले सैनिक नदीकाठी तंबूंत व खेम्यांत आराम करीत आहेत. येथली बातमी कळून इकडे यायला त्यांना बराच वेळ लागेल. ते यायच्या आत हा मांत्रिक या अस्वलाच्या मदतीने आपणां सर्वांना लोळवील."

अंगरक्षक हे सर्व सांगत असता राजा दुर्मुखाने त्याच्यावर धावून येत असलेल्या अस्वलाला पाहिले आणि घोड्याला टांच मारली. घोडासुद्धा अस्वलाला पाहून बिथरला आणि लगामाला झटका देऊन जोराने पळू लागला.

राजा दुर्मुख व त्याचा अंगरक्षक दोघे

झाल्यासारखा मांत्रिकाला म्हणाला–"गुरुवर्य! या प्रांतातील दोघां शासकांपैकी एक तर आपल्या हातात आलाच आहे व दुसरा निसटला. आपले अस्वल त्याचा पाठलाग करून त्याला धरू शकेल असे नाही मला वाटत."

भल्लूक मांत्रिक दुर्मुखाच्या घोड्या पाठोपाठ पळणाऱ्या अस्वलाकडे पाहून समाधान झाल्यासारखी मान हलवून म्हणाला–"कालीवर्मा! दुर्मुख आपल्या चांडाळाच्या परशूने मेला नाही तर तू व मी पुढे काय करावयाचे त्याचा विचार करू." नंतर तेथे दुर्मुखाचा मंत्री व सल्लागार थरथर कापत उभे होते त्यांच्याकडे करड्या नजरेने पहात भल्लूक मांत्रिक म्हणाला–"काय रे, तरमग तुम्ही आता हे सांगा नगरावर स्वारीला निघाला आहां ना? की तुम्ही चंद्रशिला पण तुमचं सैन्य वगैरे कोठे आहे?"

त्या प्रश्नाचे उत्तर दुर्मुखाच्या सल्लागारांपैकी एकाने घाबऱ्या आवाजात दिले–"आम्ही काय सांगणार? आपण तर महामांत्रिक आहां. आतांपर्यंत आपल्याला आमचे सैन्य कोठे आहे, हे नक्कीच कळले असणार! परंतु आपण विचारलेतच म्हणून सांगतो. आमचे सैनिक नदीच्या काठी

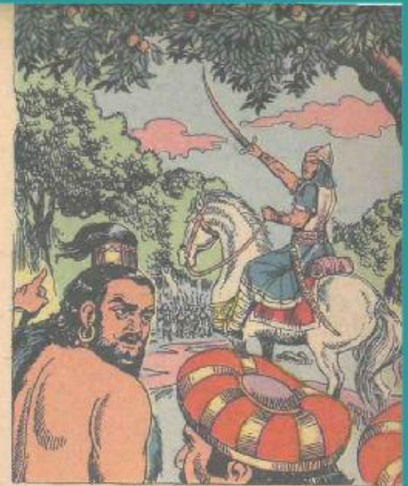
त्याचबरोबर आपली शस्त्रास्त्रे पाजळवून सज्ज करीत आहेत."

ते उत्तर ऐकून भल्लूक मांत्रिक खदखदां हंसू लागला. जवळच जीवगुप्त चकित होऊन ते सर्व दृश्य पहात उभा होता त्याला मांत्रिक म्हणाला–"काय रे चंद्रशिला नगराच्या मंत्र्या! तू दुर्मुखाचा सल्लागार म्हणाला ते सर्व ऐकलेस ना?"

"होय, सर्व ऐकले. मला हे सर्व दृश्य पाहून असे वाटू लागले आहे की मला आतां वेड लागणेच उरले आहे!" जीवगुप्त म्हणाला.

"अस्सं! मी व कालीवर्मा हा प्रदेश सोडून हिमालयात व त्याच्या पलीकडे जाण्यापूर्वी आणखी काही घमेंडखोरांची घमेंड उतरून त्यांना वेड लागावे असे आम्हांला वाटते आहे. काय रे महामंत्र्या, मी म्हणतो ते बरोबर आहे ना?" भल्लूक मांत्रिक आपला मंत्रदंड जमिनीवर आपटीत म्हणाला.

"ती आपली मेहेरबानी!" मंत्री जीवगुप्त मान खाली करून म्हणाला. भल्लूक मांत्रिक पुढे काही बोलणार इतक्यात कालीवर्मा एका आमराईकडे पहात म्हणाला–"गुरुवर्य! पुष्कळसे सैनिक भाले व तलवारी घेऊन याच बाजूला येत असलेले दिसत

उपसली आणि जवळ उभे असलेल्या जितकेतूच्या सैनिकांना त्याने तयार रहायला सांगितले.

राजा दुर्मुखाचे सल्लागार आतांपर्यंत तसेच घाबरलेल्या अवस्थेतच होते. भल्लूक मांत्रिक त्यांना म्हणाला–"अरे ए! तुमच्यापैकी एक जण त्या सैनिकांकडे जाऊन, तुमच्या राजाची काय दुर्गत झाली हे त्यांना जाऊन सांगा. त्यांनी मूर्खपणाने आमच्यावर हात टाकलाच तर मी तुम्हांला वाघ आणि त्यांना हरण करून टाकून तुम्हांलाच त्यांच्यावर सोडीन."

"हे महामांत्रिक करू शकतील हे मी

Fullscreen 127 14 / 68

स्वत:च्या डोळयांनीच नाही का पाहिलेत की ह्यांनी त्या चांडाळाला एक अस्वल करून तुमच्या राजाच्या अंगावर कसे सोडले ते ?" जीवगुप्त ो दुर्मुखाच्या सल्ला-गाराने समजावून सांगितले.

राजा दुर्मुखाच्या मंत्र्यांनी व सल्ला-गारांनी एकदां परस्परांकडे पाहिले. त्यांच्या पैकी एकजण तेथून निघाला आणि त्यांच्या बाजूला येत असलेल्या सैनिकांच्या जवळ जाऊन म्हणाला– "आपले महाराज जिवंत परत येईपर्यंत आपण या मांत्रिकाबरोबर वितुष्ट होईल असे काही करतां कामा नये. यांतच आपले सर्वांचे हित आहे."

ते ऐकून त्या तुकडीच्या नायक चिडल्या-सारखा होऊन आपल्या तुकडीतल्या सुमारे पन्नास लोकांकडे वळून म्हणाला–"तुम्ही हे म्हणताहेत ते ऐकलेत ना? परंतु ही सर्व जादू आहे. आपण सर्व मिळून एकदम हल्ला केला तर त्या मांत्रिकाला आणि त्याच्या साथीदाराला ठार करणे आपल्याला शक्य नाही का ?"

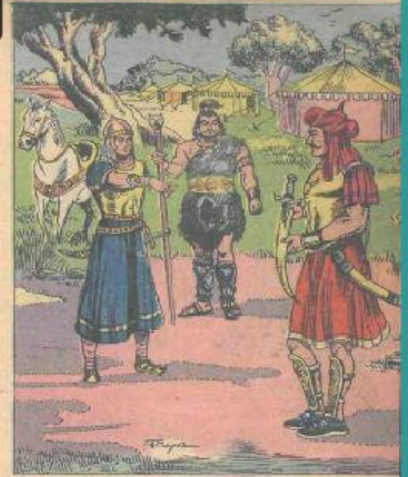
"परंतु तेवढया अवधीत तो मांत्रिक आपल्यापैकी काही जणांना हरण आणि काही जणांना वाघ करून टाकील व हरणांना वाघ खात असलेले पाहून टाळघा वाजवून गंमत पाहील त्याचे काय? तोसुद्धा विचार नको का करायला ?" सैनिकांपैकी एकजण पुढे होऊन सर्वांकडे पहात म्हणाला.

"नायक साहेब ! आम्ही महाराज दुर्मुख यांचे मीठ खातो आहो. तेव्हा वेळ पडल्यास त्यांच्या रक्षणासाठी प्राणोत्सर्ग करावा लागला तरी आपण तयार राहिले पाहिजे. परंतु आतांच आपण जें काही ऐकले त्याप्रमाणे विचार केला तर महाराज अजून जिवंत असतीलच याची तरी काय शाश्वती ? समजा, त्या भयंकर अस्वलाने आपल्या परशूने महाराजांचा शिरच्छेद केला असेल तर आपली राजभक्ती व शौर्य फुकटच गेल्यासारखे नाही का ?" आणखी एका सैनिकाने पुढे होऊन दलनायकाला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला.

ते ऐकल्यावर नायकाच्या मनात दुसराच विचार आला. त्याने एकदा चहूकडे नजर फिरवून पाहिले व विचार करू लागला– 'जर हे लोक म्हणतात तसा आपल्या महा-राजांचा शिरच्छेद झाला असेल तर आपण स्वत: गादी बळकावण्याचा प्रयत्न करून कां पाहू नये ?' नंतर आपल्या सैनिकांकडे वळून म्हणाला–"बरोबर आहे, तुमचे म्हणणे. तूर्त चंद्रशिला नगरीवर स्वारी करण्याऐवजी उदयगिरीला परत जाणेच जास्त हिताचे होईल."

भल्लूक मांत्रिकाने बाजूलाच असलेल्या कालीवर्माकडे वळून डोळ्याने खूण करीत म्हटले–"कालीवर्मा! मी तुला दुर्मुख राजाच्या सैनिकांचा प्रमुख म्हणून नेमतो. तू त्या तुकडीच्या नायकाला विचारून तर पहा की तो आपल्या हातातली तलवार तुला द्यायला तयार आहे की नाही ?"

कालीवर्माने लगेच पुढे जाऊन त्या दल-नायकाला दरडावून विचारले–"तू आमचे गुरुवर्य म्हणाले ते ऐकलेस की नाही? तेव्हा तू काय तो विचार कर व काय ते उत्तर दे, तू आपली तलवार मला द्यायला किंवा जमिनीवर टाकायला तयार आहेस का ?"

दलनायकाने कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिक दोघांकडे फक्त एकदांच पाहिले. त्याने तलवार धरली होती खरी, परंतु त्याचा हात थरथर कापत होता. तो खालच्या आवाजांत म्हणाला–"मी आपली तलवार आपल्याला देऊन टाकली तर दुर्मुख महाराजांविरुद्ध राजद्रोह करायला तयार झालो, असा त्याचा अर्थ होणार! आपल्यासारख्या थोर शाहण्या माणसांनी आम्हांला राजद्रोह करण्यास उद्युक्त करणे रास्त होईल का ?"

"ती गोष्ट शाहणपणाचीच समजली जाईल. परंतु तू हे सांग की तुमच्या महा-

Fullscreen 127 16 / 68

तुम्हां सर्वांना धोक्यात सोडून पळून जाणे तरी एका राजाला शोभते का?" असे म्हणत भल्लूक मांत्रिक दलनायकाच्या बाजूला उभा असलेल्या एका सैनिकाला त्याने स्वत:कडे पाठमोरा उभा करून त्याच्या पाठीला आपला मंत्रदंड स्पर्श करून म्हणाला–"ये, पहा, मी याच्या पाठीवर एक लेप लावतो आहे. तू व तुझे सर्व अनुयायी येऊन पहा, तुमच्या महाराजांची काय दुर्गत झाली आहे ती."

दुसऱ्या क्षणाला त्या सैनिकाच्या पोशाखाच्या पाठीकडची बाजू काळी झाली. त्यात आरशासारखे स्पष्ट दिसू लागले. त्याच एका जंगलात घोडे भरधाव पळवीत दुर्मुख व त्याचा अंगरक्षक जात असलेले दिसले. त्यांचा पाठलाग करीत अस्वल धावत होते. दुर्मुखाचा घोडा पुढे होता. पाठीमागून वळून पाहून राजा दुर्मुख मोठ्याने किंकाळी फोडून आपल्या अंगरक्षकाबरोबर दिशा बदलून पळू लागला.

आता अचानकपणे दुर्मुखाचा पाठलाग करीत येणारे अस्वल समोर येताच हत्ती त्याला सोंडेने उचलणार तेवढ्यात अस्वलाच्या रूपात असलेला चांडाळ कर्कश आवाजात ओरडला आणि त्याने त्याच्या परशूचा प्रहार हत्तीच्या सोंडेवर केला. सोंड मध्येच अर्धवट तुटली व लोंबकळू लागली. हत्ती किंचाळत मागे सरकू लागला. परंतु त्याच वेळी अस्वल त्याच्या पाठीवर चढले आणि त्याच्या गंडस्थलावर परशूच्या दांड्याने प्रहार करून ओरडला–"तो दुष्ट दुर्मुख कोठे आहे? त्याचा शिरच्छेद करणार आहे मी!"

मध्यंतरी राजा दुर्मुख जंगलात पुष्कळ दूर निघून गेला होता. त्याला अशी भीती वाटू लागली होती की अस्वलाबरोबर हत्तीसुद्धा त्याचा पाठलाग करतो आहे. अंगरक्षकाने दुर्मुखाला सावध करीत म्हटले–"महाराज! आपण वाट चुकून आपल्या राज्याच्या हद्दीबाहेर कोठेतरी चाललो आहो, असे मला वाटते आहे."

ते ऐकून दुर्मुखाला राग आला. तो म्हणाला–"मूर्खा! स्वत:च्या जिवापेक्षा राज्याची हद्द मोठी आहे का?" असे म्हणत त्याने आपल्या घोड्याला जोराने एक चाबूक ओढला.

तिकडे भल्लूक मांत्रिकाने सैनिकाच्या पाठीवर मंत्रदंडाचा प्रहार केला. तो सैनिक मंत्रदंडाचा वार असह्य होऊन मोठ्याने ओरडला. तेव्हा मांत्रिक त्याला म्हणाला–"मी या सैनिकाच्या पाठीवर जो लेप लावला होता, तो ह्याने बिघडवून टाकला. काही हरकत नाही. तुम्ही स्वत:च्या डोळ्यांनी आपल्या राजाला पळून जात असलेला पाहिलेत ना? मग तुम्हांला काय म्हणायचे आहे?" मांत्रिकाने दलनायक व त्याच्या सैनिकांना विचारले.

भल्लूक मांत्रिकाच्या शक्तीची आतां चांगली ओळख झाली असल्या कारणाने दुर्मुखाचे सर्व सैनिक एक स्वरांत म्हणाले–"आपणच सांगावे, आम्ही काय करावे?"

"तरमग तुम्ही सर्व माझ्याबरोबर चंद्रशिला नगरीकडे चला. तिथल्या जितकेतू राजाचे डोके ठिकाणावर आणायचे आहे. तरमग ऐका, या क्षणापासून तुमचा पुढारी कालीवर्मा आहे." भल्लूक मांत्रिकाने आज्ञा केली.

त्यानंतर सर्व चंद्रशिला नगरीकडे वळले. त्यावेळी तिकडे जंगलात दुर्मुख व त्याचा अंगरक्षक दोघांना झाडावर लपून बसलेला

Fullscreen 127 18 / 68

लुटारूंचा पुढारी नायमल्ल याने पाहिले. म्हणाला–"समोरच्या घोड्यावर बसून येणाऱ्याच्या पोशाखावरून असे वाटते आहे की हा कोणी तरी श्रीमंत घराण्यातला असावा. त्याच्या पाठीमागून येणारा त्याचा नोकर असावा. आपण त्या दोघांना जिवंत धरले तर त्यांची सोडवणूक करून घेणाऱ्याकडून मोठी रक्कम काढता येईल."

त्यावेळी नागमल्लचा एक अनुयायी आपल्या हातातील दोरी हलवीत म्हणाला–"मालक, समोर जाऊन त्याना जिवंत धरणे सोपं नाही. त्यांच्या हातात तलवारी आहेत. म्हणून दोरीचा फास टाकून त्यांच्यापैकी पुढल्याला धरणे बरोबर नाही का होणार?"

"वाहवा! तू तर फारच चांगली युक्ती सुचविलीस. पहा, ते इकडेच येताहेत. तर मग तू फास टाकून पुढे येणाऱ्याच्या कंबरेला फास बसेल असा पकड आणि त्याला वर ओढून घे. दुसऱ्याला आम्ही दोघे पाहून घेऊ."

राजा दुर्मुख व त्याचा अंगरक्षक दोघांना कल्पनाच नव्हती की त्यांच्यावर कोणते संकट ओढवणार आहे. त्यांना वाटत होते की भल्लूक मांत्रिकाने सोडलेले फक्त अस्वलच त्यांच्या अंगावर येत आहे व तेवढाच धोका त्यांच्या जिवाला आहे. म्हणून दोघे त्या अस्वलापासून जितके दूर पळता येईल तितके दूर पळण्याच्या फिकीरीत होते.

दुर्मुख आपल्या घोड्यावर बसून लुटेरे होते त्या झाडाखालून जाऊ लागला तेव्हा नागमल्लाच्या अनुयायाने आपला फास त्याच्यावर फेकला आणि फास कंबरेला कसून बसल्यावर त्याने वर त्याला ओढून घेतले. घोडा पळत होता म्हणून पुढे निघून गेला. दुर्मुखाला कल्पनादेखील नव्हती की त्याच्यावर हे नवे संकट अचानक कोठून येत होते. त्याच वेळी नागमल्ल व त्याचा एक साथीदार आपापल्या तलवारी उपसून अंगरक्षकाच्या घोड्यासमोर उड्या टाकून उभे राहिले. (क्रमशः)

पाप्याची पुण्याई

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू काहीतरी महापातक करून त्यातून मुक्ती मिळावी म्हणून इतके श्रम करीत आहेस का? कारण पापमुक्ती मिळावी म्हणून मागे शंभू असेच एक व्रत करून कष्ट सहन करीत होता. मी तुला त्याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

शंभू हा एका कोट्याधीशाचा मुलगा होता. बाप वारल्यावर पैशाने जो काही भोगविलास भोगणे शक्य आहे तो सर्व त्याने अनुभवला. सुखोपभोग घेण्यासाठी सर्व पापे केली. त्याने न केलेले असे अनीतीचे काम उरलेच नव्हते. अशातऱ्हेने देवा

Fullscreen 127 20 / 68

धर्माची भीती न बाळगता शंभूने सर्व आयुष्य घालविले खरे, परंतु वार्धक्य येऊ लागले तसे त्याला आपल्या गत आयुष्या-बद्दल दु:ख वाटू लागले. तो विचार करू लागला की अगदी दीन दरिद्रीसुद्धा त्याला शक्य होईल तेवढे पुण्य कार्य करून परलोकात सुखप्राप्तीसाठी प्रयत्न करतो. परंतु आपण सर्व आयुष्य, सर्व साधनसंपत्ती प्राप्त असून ही फुकट घालविले आणि एकदेखील पुण्यकार्य केले नाही. तो पश्चात्ताप करू लागला.

त्याच्या जीवनात एकदम पालट होऊ लागला. भोगविलासापासून त्याचे मन विटले. उरलेले आयुष्य दानधर्म करण्यात घालवायचे त्याने ठरविले. शंभू म्हणजे महापापी असे समजणारी सर्व गावकरी मंडळी त्याच्यात हा बदल झालेला पाहून चकित झाली. त्याला दान धर्म व देवकार्य करीत असलेला पाहून लोक त्याला देवमाणूस मानू लागले. त्याच्या हातून दान घेणारे गरीब लोकदेखील आश्चर्य करू लागले. परंतु त्याच्या मुलांना मात्र शंभूचे हे काम मुळीच पसंत पडले नाही. त्याच्या बायकोला व मुलांना त्याला बुद्धिभ्रम तर झाला नाही असे वाटू लागले. त्यांना वाटे तो असाच दानधर्म करीत राहला तर घरातली सर्व संपत्ती तर जाईलच शेवटी राहते घरसुद्धा जाईल. म्हणून मुलांनी वाटे करून घ्यायचा आग्रह धरला. शंभूने त्या गोष्टीस नकार दिला नाही. पापमुक्ती हवी असेल तर ती स्वत:च्या मिळकतीचे दान करूनच मिळविली पाहिजे. असे त्याला वाटू लागले.

त्याने आपल्या इस्टेटीचे वाटे करून त्याचा म्हणून जो वाटा होता तो सर्व दानधर्म करण्यात खर्च करून टाकला. शेवटी राहते घरसुद्धा विकून टाकले, नंतर उरलेले आयुष्य तीर्थ यात्रा करीत घालविण्याचे ठरवून तो घरून निघाला.

तो अरण्यमार्गे जात असतां एक ब्रह्म-राक्षस त्याची वाट अडवून म्हणाला—"तू कोणीतरी चांगला देवमाणूस दिसतो आहेस. माझ्यावर थोडी कृपा करशील का?"

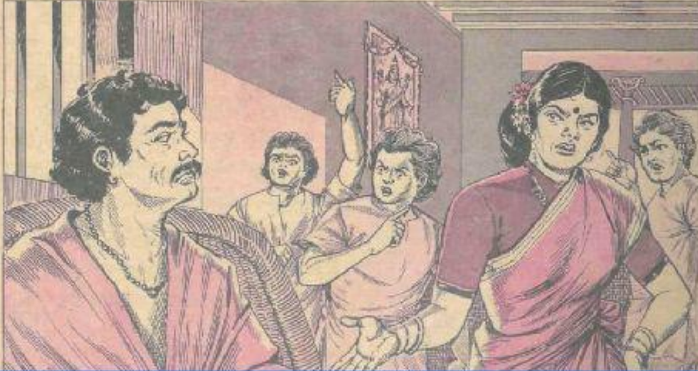
शंभू त्या ब्रह्मराक्षसाला पाहून थोडा-देखील भ्याला नाही. त्याने विचारले—"काय, काय म्हणालास?"

"मी आपल्या आयुष्यात अनेक पाप-कर्मे केली, म्हणून ब्रह्मराक्षस झालो. तुम्ही मला आपली पुण्याई दान करून मला पापमुक्ती द्यावी." तो ब्रह्मराक्षस म्हणाला.

"करतो, मी तुझ्या इच्छेप्रमाणे तुझ्या मनासारखे करतो." असे सांगून शंभूने अखेरच्या जीवनात जे पुण्य संपादन केले होते ते त्या ब्रह्मराक्षसाला दान केले.

परंतु ब्रह्मराक्षसाचे रूप पालटले नाही. तो हताश होऊन म्हणाला—"तू पुण्याई कमावली तरी होतीस का दान करायला?"

परंतु तेवढ्यात आकाशातून एक दिव्य विमान उतरले. ब्रह्मराक्षस त्यात बसायला निघाला. परंतु सारथ्याने ब्रह्मराक्षसाला

Fullscreen 127 /68

बाजूला ढकलून विमानात शंभूला बसविले. ब्रह्मराक्षस पहात राहिला. विमान आकाशात उडता उडता अदृश्य झाले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला:– "राजा, शंभूने आपले सवस्व दानधर्म करण्यात खर्च केले असूनही त्याला पुण्यप्राप्ती कशी काय झाली नाही? त्याने केलेल्या सर्व पापांपासून त्याला मुक्ती मिळण्यापुरता दानधर्म केला नव्हता का? किंवा त्याने स्वार्थ बुद्धीने दानधर्म केला म्हणून? त्याहून आश्चर्य म्हणजे ब्रह्मराक्षसाला मुक्ती मिळाली नाही आणि शंभू स्वत: स्वर्गलोकी गेला. या सर्व शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"शंभूला पुण्य-प्राप्ती झाली नाही असा विचार करणेच मुळात चूक. आपल्या पूर्वीच्या जीवनाबद्दल पश्चात्ताप करू लागला त्या क्षणापासून त्याने पुष्कळ पुण्य संपादन केले. त्याच्या मनातल्या कोणत्याही कोपऱ्यात स्वार्थ उरला नाही. तसे नसते तर त्याने त्याच्या बायकापोरांच्या: वाट्याची इस्टेट सुद्धा स्वत: पुण्य संपादन करण्यासाठी खर्च केली असती. याहून जास्त महत्वाचा पुरावा म्हणजे, त्याच्या सारखीच पापकर्मे करून ब्रह्मराक्षसाचा जन्म ज्याला मिळाला होता त्याला पापमुक्त करण्यासाठी कमावलेली पुण्याई दान करायला तो तयार झाला. परंतु ब्रह्मराक्षसात स्वार्थबुद्धी राहून गेली होती. तो दुसऱ्याच्या पुण्याईवर स्वत:ची मुक्ती करून घ्यायला तयार झाला होता. म्हणून त्याची इच्छापूर्ण न होता तो ब्रह्म-राक्षसच राहला. या उलट तिळमात्र स्वार्थ न राहल्यामुळे शंभूसाठी देवांनी विमान पाठविले, त्यात आश्चर्य करण्यासारख काही नाही."

अशातऱ्हेने राजाचे **मौन** भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

विधिलिखित घडलेच नाही!

मणिपूरचा राजा चंद्रसेन याचा ज्योतिषशास्त्रावर फार विश्वास होता. त्याने शेजारच्या राज्यावर स्वारी करायचे ठरवून ज्योतिष्याला भविष्य वर्तवण्यास सांगितले.

ज्योतिष्याने राजाची जन्मकुंडली पाहिली व म्हणाला–"महाराज! या वर्षी आपली ग्रहदशा चांगली नाही. शत्रूकडून पराभवाची लक्षणे आहेत."

राजाने कोणाला ते कळविले नाही व कोठेही स्वारीवर गेला नाही.

एक वर्ष लोटले. मंत्र्याने राजाला ज्योतिष्याने वर्तवलेल्या भविष्याची आठवण करून दिली न म्हणाला–"महाराज, आपण ज्योतिष्यांवर कधी विश्वास करू नका. गेल्या वर्षात आपला शत्रूकडून पराभव होईल असे भविष्य ज्योतिष्याने वर्तवले होते. परंतु आपण युद्धच केले नाही आणि आपला पराभवही झाला नाही.

तेव्हांपासून राजाचा ज्योतिषशास्त्रावरचा विश्वास उडाला.

Fullscreen 127 24 / 68

नुसता गोंधळ

विद्यावती आळशी नव्हती, परंतु तिला कोणतेही काम करावयाचे झाले की ती गोंधळून जाई. तिला वाटे की तिला एक डोंगरच उचलावा लागणार आहे.

तिचा नवरा राजाच्या पदरी नोकरी करीत असे. सकाळी कामावर जाई तो रात्रीच परत येई. तो कामावर गेल्या-बरोबर ती आपल्या शेजारपाजारच्या घरी गप्पा मारायला निघून जाई. ती आली म्हणजे सर्वांना गप्पा मारायला बरं वाटे. ती आली म्हणजे सर्व बायका तिला 'बसा हो, काय गर्दी आहे" म्हणत आणि आग्रहाने बसवून घेत.

"कसं बसा म्हणता हो? ते येतील त्याच्या आधी सैपाक नको का करायला?" असे सांगून तिच्या डोक्यावर जणुकाही फार मोठे काम येऊन पडल्याचा आव आणून ती बोले.

"सैपाक काय हो? तुम्ही दोघंच की!" असं म्हणत एक बाई तिला वाटीभर भाजी देई. दुसरी एकादी चटणी देई. तरी नवरा यायच्या आधी भात उकडणे तरी शक्य होईल का, असं तिला वाटे आणि नवरा आला की त्याच्या मदतीने तिचे काम पुरे होई.

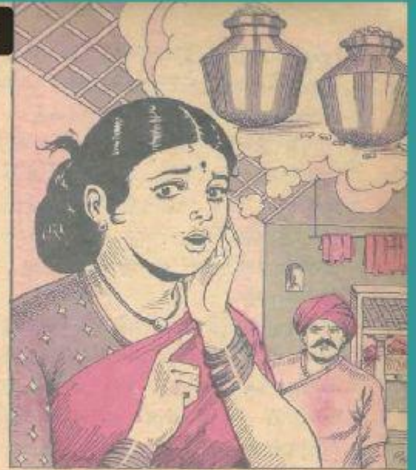
कोणी तिला मदतीला बोलाविले की म्हणे—"अहो, आज त्यांचे कपडे धुवायचे आहेत हो!" म्हणून किंवा अजून भांडी-सुद्धा घासली नाहीत म्हणून सांगे. सर्वांना तिच्या स्वभावाची चांगली ओळख झाली असल्याने कोणी तिला मदतीला बोलवीत नसे की तिच्या मदतीला जात नसे.

विद्यावतीला दोन नणदा होत्या. दोघींची लग्ने झाली होती व त्या सासरी नांदत होत्या. विद्यावतीच्या नवऱ्याचे बहिणींवर फार प्रेम होते. दोघींना भुइमुगाचे दाणे आणि लाह्या फार आवडत. त्यांच्या सासरच्या गावी त्या दोन वस्तू मिळत नसत.

विद्यावतीचा नवरा बहिणींसाठी एक डबा भरून शेंगा आणि एक डबाभर भात घेऊन आला आणि बायकोला म्हणाला— "माझ्या बहिणी येणार आहेत. त्या यायच्या आत तू या शेंगा सोलून आणि या भाताच्या लाह्या करून ठेव. त्या आल्यावर तुझ्या कामसूपणाची प्रशंसा करतील व आमची वहिनी किती मायेची आहे, म्हणतील. नुसती बसून तर असतेस एवढे काम तरी तू कर!"

विद्यावतीने होकार दिला खरा, परंतु कवढे मोठे कामाचे ओझे डोक्यावर येऊन पडल्यासारखे तिला वाटले. त्या कामाचीच गोष्ट तिला गोंधळून जायला पुरली. कोणाच्या घरी गेली की ती म्हणे— "माझ्या नणदा येणार आहेत हो. डबाभर शेंगा निवडावयाच्या व भाजून ठेवायच्या आहेत. डबाभर भाताच्या लाह्या करा-वयाच्या आहेत." ती कोणाला कधी मदत करीत नसे म्हणून कोणी मदतीला यायला उत्साह दाखविला नाही.

दररोज हे काम आज सुरु करावयाचे आहे असा ती विचार करी व कामाला हात घालण्या ऐवजी केवढं काम आहे हो, असा विचार करून हिंमत हारून बसे.

"केवढं काम आहे बाई! सुरू केले तर होऊन जाईल म्हणा!" असा विचार करी आणि गप्पा मारायला शेजारी पाजारी निघून जाई. परंतु स्वस्थपणे कोठे ही बसत नसे. सर्वांना सांगत सुटे की नणदा येणार आहेत व केवढी कामे पडलेली आहेत!

नणदा यायला आणखी आठदहा दिवसच उरले आहेत असा विचार करून विद्या-वतीने कोणाच्या घरी बसायला जायचे बंद केले. बिचारीच्या डोक्यावर केवढी कामे येऊन पडली आहेत, म्हणून सर्व मैत्रिणी तिच्यावर कीव करीत. काही जणींना ती आली म्हणजे वेळ जायला बरे वाटत असे.

Fullscreen 127 26 / 68

म्हणून त्या तिला बोलवायला जात. परंतु विद्यावती कामाच्या गर्दीत आहे असे दाखवून त्यांना अंगणातूनच निरोप देई.

एके दिवशी दुपारी एक गारुडी आला. गल्लीतल्या सर्व बायका गंमत पहायला धावल्या, परंतु विद्यावती त्या बाजूला फिरकलीसुद्धा नाही. "अहो, माझ्या नणदा यायच्या आहेत ना, पुष्कळ कामे आहेत." ती म्हणाली.

त्याच प्रमाणे काशीहून एक कासार आला किंवा कांचीपुराहून कोणी रेशमी लुगडी घेऊन आला तरी त्याच्याशी बोलायला किंवा भाव करायला सुद्धा विद्यावती घराबाहेर येत नव्हती. "नणदा येणार आहेत आणि एका क्षणभराची ही फुरसत नाही हो" असे सांगून सर्वांना पाठवून देई. नणदा बऱ्याच डोईजड असल्या पाहिजेत तर असे सर्वांना वाटे. तिच्या नणदा कशा आहेत, पाहिलं पाहिजे बाई, असा विचार करून त्या केव्हां येतात याची त्या वाट पहात होत्या.

[illegible] विद्यावतीच्या नणदा आल्या. त्या विद्यावतीशी कसे बोलतात, कशा वागतात पाहण्यासाठी गल्लीतल्या सर्व बायका विद्यावतीच्या घरी गेल्या. पहिल्याने डोकावून पाहून व नंतर घरात जाऊन व तिथले दृश्य पाहून थक्क झाल्या.

तिच्या नणदांपैकी एक शेंगा सोलीत बसली होती तर दुसरी लाह्या भाजीत बसली होती. विद्यावती इकडून तिकडे गर्दीने हिंडत होती.

गंमत पहायला आलेल्या बायकांपैकी एक म्हणाली "बाई बाई! इतके दिवस ही बाई एवढ्याच करता का घर डोक्यावर घेत होती आणि घराच्या बाहेर सुद्धा पडली नाही!"

"कामाचं नाव काढलं की माझे हातपाय गोठून जातात बाई! म्हणून मी घराच्या बाहेर पडले नाही." विद्यावती म्हणाली.

"आमची वहिनी म्हणजे नुसता गोंधळ हो!" नणदा सर्व कथा ऐकल्यावर म्हणाल्या आणि हंसू लागल्या.

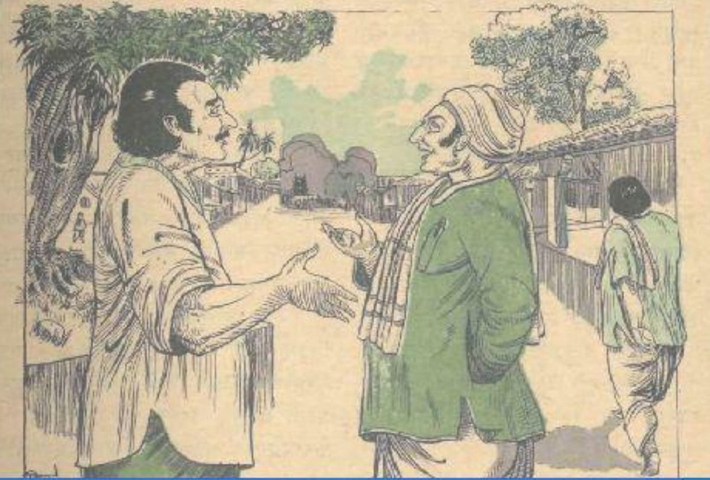
कर्जफेड

एकदा शिवूने बाजारात एक बकरी विकत घेण्यासाठी व्यंकूकडून दहा वराह कर्ज मागून घेतले. ती बकरी घरी गेल्यावर शिवू लौकरच मेली. म्हणून शिवूने कर्ज फेडण्याचे टाळायचे ठरविले. कर्ज मागायला जेव्हां जेव्हां व्यंकू येई तेव्हां तेव्हांची बायको 'घरात नाहीत हो,' म्हणून सांगे.

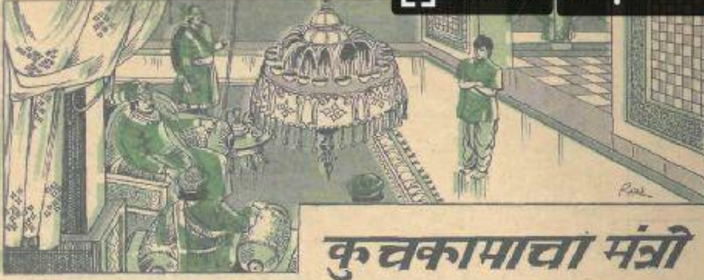
शिवूच्या घरासमोर गणू रहात असे. त्याने शिवूला धमकावले, "कायरे घरात राहून बायको करवी घरात नसल्याचे सांगतोस काय? मी व्यंकूला सांगतो बघ!" शिवून त्याला एक वराह देऊन त्याचं तोंड बंद केले. परंतु तेवढ्यावर गणूचे तोंड बंद झालं नाही. तो कित्येक वेळा धमकावून एकेक वराह घेत गेला.

एके दिवशी व्यंकूची व शिवूची गाठ पडली. तेव्हां शिवू व्यंकूला म्हणाला–"मी लौकरच तुझे कर्ज फेडतो बाबा!"

"गणूने वसूल करून दिले की रे, तू नको आणखी द्यायला!" व्यंकू म्हणाला.

Fullscreen 127 28 / 68

कुचकामाचा मंत्री

एका मूर्ख राजाच्या दरबारात दोन मंत्री होते. त्यांच्यातला रंजन हा समजूतदार व शाहाणा होता व भंजन हा महामूर्ख होता. भंजन त्याच्या सारखाच मूर्ख होता म्हणून राजा नेहमी त्याच्याच सल्ल्याप्रमाणे वागे. त्यामुळे प्रजेला अनेक प्रकारचे कष्ट सहन करावे लागत. या दोघांच्या मुळे होणाऱ्या त्रासातून कसे मुक्त व्हायचे हा प्रश्न सदा सर्वांसमोर उभा असे.

चाणाक्ष नावाच्या एका तरुणाला एक उपाय सुचला. त्याने त्याला, राजकन्येशी त्याचा विवाह झाल्याचे स्वप्न पडले असल्याचे सांगायला सुरवात केली. ती बातमी राजाच्या कानावर पोचली. राजाने चाणाक्षला बोलावून विचारले–"कायरे, राजकन्येशी तुझे लग्न झाले असल्याचं तुला स्वप्न पडलं म्हणे? तू सर्वांना सांगत सुटला आहेस?"

"होय, दोन्ही गोष्टी खऱ्या आहेत! मला स्वप्न पडलं ही गोष्ट खरी आणि मी ती गोष्ट सर्वांना सांगितली ही गोष्ट ही खरी. माझ्या स्वप्नात ते होऊ देऊ नका महाराज, नाहीतर राजाचा जावई होणे मोठीच गोष्ट नव्हे का?" चाणाक्ष म्हणाला. राजाने आपल्या दोघां मंत्र्यांना सल्ला विचारला.

"महाराज, त्याला, राजकन्येशी त्याचा विवाह झाला असल्याचं स्वप्न पडलं त्यात काही चूक नाही. परंतु त्याने ती गोष्ट सर्वांना सांगत सुटणे ही गोष्ट दंड करण्यालायक आहे!" रंजन म्हणाला.

"एका सामान्य माणसाने राजकन्येशी विवाह करणे म्हणजे राजद्रोह आहे! याला फाशीची शिक्षाच दिली पाहिजे!" भंजनने सल्ला दिला. लगेच चाणाक्षची चौकशी करण्यासाठी जाहीर सभा झाली. गुन्ह्याची चौकशी पहायला लोकांची मोठी गर्दी जमली. चाणाक्षने जाहीरपणे कबुली दिली की स्वप्नात त्याचे लग्न राजकन्येशी झाले असल्याची गोष्ट खरी आहे. ते ऐकल्यावर राजा त्याच्यावर ओरडून म्हणाला–"काय रे, स्वप्नात राजकन्येशी विवाह करायला तू निघालास, तुझे हे धाडस?"

"महाराजांनी मला क्षमा करावी! यांत माझी चूक काहीच नाही. राजकन्येचे जोडे पुसायची लायकीही माझी नाही, हे मला कळते महाराज! मी 'नको नको' म्हणून कितीदा विनविले तरी तिकडे दुर्लक्ष करून आपल्या शेजारच्या राज्याचे अधिपती भल्लूकवर्मा यांनी माझा व राजकन्येचा विवाह समारंभ उरकून घेतला! आतां मी तरी काय करू महाराज? आपणच सांगावे!" चाणाक्ष म्हणाला.

ते ऐकून राजा संतापून म्हणाला–"त्या भल्लूकवर्माची चरबी चढलेली दिसते आहे. ती उतरविलीच पाहिजे. रंजन मंत्री, काय वाटतं तुम्हांला?"

"महाराज, अहो ते स्वप्नच होते नाही का? विनाकारण शेजारच्या राजाशी वैर करून घेण्यात राज्याचं हित नाही. महाराजांच्या गौरवाला कलंक लावणाऱ्या या चाणाक्षाला आपण काहीतरी शिक्षा करावी, एवढे केले की पुरे." रंजन म्हणाला.

"भंजन मंत्री, या बाबतीत आपण काय करावं?" राजाने विचारले.

"महाराज, या भल्लूकाला क्षमा केली तर आपल्याला भितरा, कापुरुष म्हणतील! त्याचं डोकं उडवावं!" भंजन म्हणाला.

राजा सेनापतीकडे वळून म्हणाला–"सेनापती, तावडतोब सैन्याला सज्ज व्हायला आज्ञा करा आणि राजपुरोहिताला विचारून स्वारीसाठी चांगलासा मुहूर्त सांगायला सांगा. सर्व गोष्टी लौकर झपझप झाल्या पाहिजेत!"

चाणाक्ष मध्येच म्हणाला–"महाराज, आपण माझ्या स्वप्नाची गोष्ट पुरी पुरी ऐकली नाहीत. भल्लूकवर्माने माझं लग्न

Fullscreen 127 30 / 68

कसं लावून दिलं, वाटलं आपल्याला? तो पहिल्याने आपल्या राज्यावर ससैन्य चालून आला व या रंजन व भंजन मंत्र्यांच्या समोरच आपला वध केला. तेव्हा आपल्या-वरच्या पूर्ण विश्वासामुळे रंजन मंत्री म्हणाला–'देवासारखे आमचे महाराजच गेले, तर मी जिवंत राहून तरी काय करणार?" असा विचार करून रंजन मंत्रीवर्यांनी आत्महत्या करून घेतली."

ते ऐकून राजाने आनंदाने रंजन मंत्र्याला आलिंगन करून विचारले–"त्या वेळी भंजन मंत्री काय करीत होते?"

चाणाक्ष डोळे पुशीत म्हणाला–"सर्व प्रजा आपल्या विरहाने दु:खी होऊन रडत असता भंजन मंत्रीवर्य 'मी शरण मागतो आपल्या चरणांजवळ म्हणत भल्लूकवर्माच्या पायां पडले. भल्लूकवर्माने त्यांना आपला मंत्री करून घेतले. भंजन मंत्रीवर्य भल्लूक-वर्माचा जयजयकार करू लागले.

राजाचे डोळे आणखी लाल झाले. म्हणाला–"इतका विश्वासघातकी आहे का हा [illegible] शिर-च्छेदाचीच शिक्षा करायला हवी!"

"शिव शिव!" रंजन मंत्री म्हणाला.

"तुम्हांला काय वाटतं रंजन मंत्री?" राजाने विचारलं संवयीप्रमाणे.

राजाच्या मूर्खपणाची चांगली ओळख असल्या कारणाने भंजन मंत्री थरथर कापत म्हणाला–"महाराज! कीव करावी, दया करावी महाराज! जिवंत सोडलात तर आपल्या अनुज्ञेने कोठेतरी दूर निघून जाईन, सुखाने आयुष्य घालवीन."

भंजनाने त्याच दिवशी राज्याबाहेर पलायन केले. तो राज्यसभेतून निघून गेला त्या दिवशीच राजाने रंजनमंत्र्याला विचारले–"या चाणाक्षाला काहीतरी चांगलंसं इनाम द्यावं म्हणतो आहे!"

"बदनामी व्हायची ती झालीच आहे, याच्याशीच राजकन्येचा विवाह करून द्यावा!" रंजनमंत्री म्हणाला. त्यावेळी तो कृतज्ञता दर्शवीत चाणाक्षकडे पहात होता.

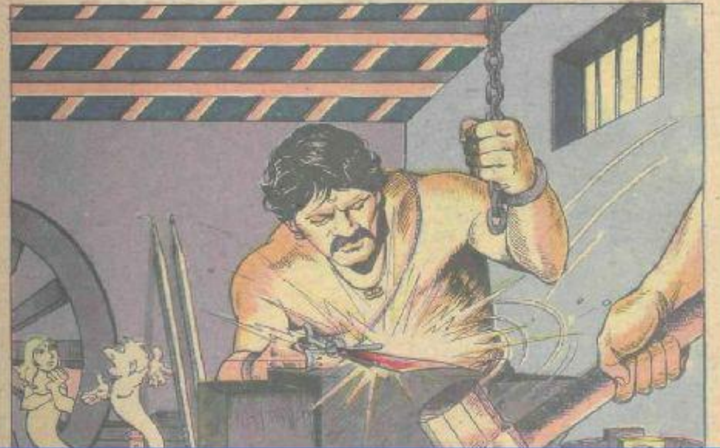
स्वकीय-परकीय

एका गावी एक सोनाराचे आणि एक लोहाराचे अशी दोन दुकाने शेजारीशेजारी होती. एकदा सोनार आपल्या लहानशा हतोडीने सोन्यावर ठोकीत असता सोन्याचा एक कण उडून लोहाराच्या दुकानात जाऊन पडला.

तो कण जेथे पडला, त्याच्या शेजारीच एक लोखंडाचा कण पडला होता. तो सोन्याच्या कणाला म्हणाला–"काय रे छोटू तू आपलं दुकान सोडून असा इकडे का आलास?"

"काय सांगू रे दादा? मला निखाऱ्यात घालून खूप तापवून ठोकतात! ते असह्य झाल्यामुळे इकडे उडून येऊन पडलो. आणखी कष्टदायक हे वाटलं की मार बसतो तो आपल्या स्वकीय सजातीयाकडून नसून दुसऱ्याच एका जातीच्या कडून!" सोन्याचा कण म्हणाला.

"मला जे कष्ट सहन करावे लागत आहेत ते मी कोणाजवळ बोलून दाखवीत नाही. मला विस्तवात घालून तापवितात आणि माझा ताप कमी व्हायच्या आधीच घणाचे घाव माझ्या डोक्यावर घालतात. ते घाव दुसऱ्या जातीच्याकडून पडले असते तरी मी सहन केले असते; परंतु माझा स्वकीयच माझ्याशी द्रोह करतो!" लोखंडाचा कण म्हणाला.

Fullscreen 127 32 / 68

जयपर

कीर्तिवर्माच्या मनात सर्व जग जिंकण्याची महत्वाकांक्षा होती. राजाचे मन पालटणे आपल्याला शक्य नाही, हे ओळखून प्रधानाने राजाला सावध करून सुचविले–"आपले कुलगुरु राजर्षींचा सल्ला घ्यावा, हे बरं होईल."

कीर्तिवर्माने कुलगुरूच्या आश्रमात जाऊन आपल्या निश्चयाची गोष्ट सांगितली.

कुलगुरू म्हणाले–"राजा, तू आपल्या क्रोधाला जिंकू शकलास तर नक्कीच सर्व जग जिंकू शकशील. तू क्रोधावर प्रथम जय मिळव आणि त्यानंतर मला भेटायला ये. जग कसे जिंकायचे हे मी तेव्हा सांगेन."

एका पंधरवड्यानंतर कीर्तिवर्मा पुन्हा कुलगुरूच्या दर्शनाला जाऊन म्हणाला–"गुरुवर्य ! मी क्रोधावर जय मिळविला आहे. आतां जग जिंकायचा मार्ग दाखवा !"

"राजा, क्रोध जिंकणे तुला शक्य नाही हे ओळखूनच मी तुला तसे सांगितले होते. वास्तविक जगाला जिंकण्याचा मार्ग मला मुळीच माहीत नाही." कुलगुरू म्हणाले.

कीर्तिवर्माने संतापून तलवार उपसली व म्हणाला–"माझ्याशी थट्टा करतां ?"

"थांब, राजा ! म्हणजे तू क्रोधाला जिंकू शकला नाहीस, जगाला जिंकणे शक्य होईल का ?" कुलगुरू म्हणाले.

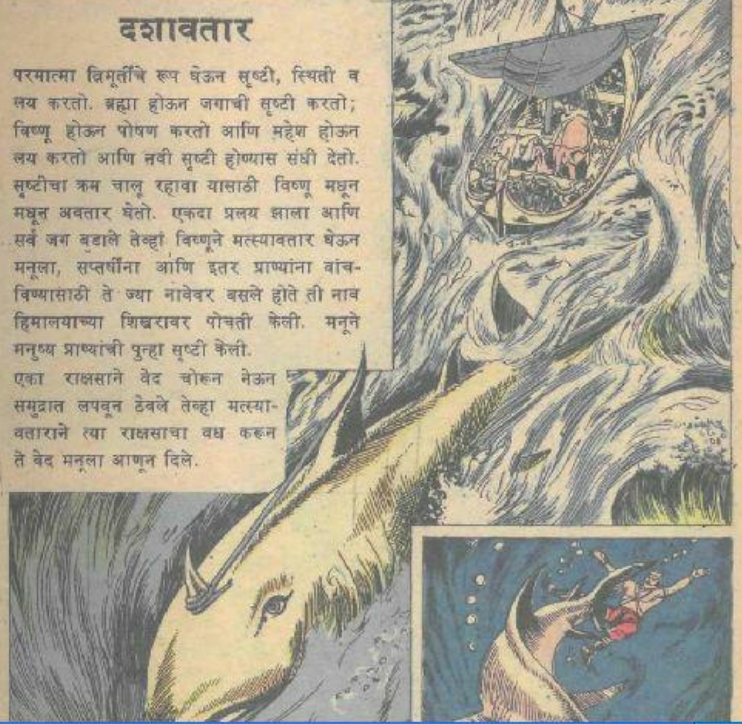

दशावतार

परमात्मा त्रिमूर्तीचे रूप घेऊन सृष्टी, स्थिती व लय करतो. ब्रह्मा होऊन जगाची सृष्टी करतो; विष्णू होऊन पोषण करतो आणि महेश होऊन लय करतो आणि नवी सृष्टी होण्यास संधी देतो. सृष्टीचा क्रम चालू रहावा यासाठी विष्णू मधून मधून अवतार घेतो. एकदा प्रलय झाला आणि सर्व जग बुडाले तेव्हां विष्णूने मत्स्यावतार घेऊन मनूला, सप्तर्षींना आणि इतर प्राण्यांना वांचविण्यासाठी ते ज्या नावेवर बसले होते ती नाव हिमालयाच्या शिखरावर पोचती केली. मनूने मनुष्य प्राण्यांची पुन्हा सृष्टी केली.

एका राक्षसाने वेद चोरून नेऊन समुद्रात लपवून ठेवले तेव्हा मत्स्यावताराने त्या राक्षसाचा वध करून ते वेद मनूला आणून दिले.

Fullscreen

127

34 / 68

मंदारपर्वताची रवी करून आणि सर्प-राज वासुकीची दोरी करून अमृत-प्राप्तीसाठी देव व दानवांनी समुद्रमंथन केले तेव्हां मंदारपर्वत पाण्यात बुडू लागला. तेव्हां विष्णूने कूर्मावतार घेऊन तो पर्वत आपल्या पाठीवर घेतला व बुडू दिला नाही.

आणखी एकदा हिरण्याक्ष नावाच्या राक्षसाने पृथ्वीला गुंडाळले आणि समुद्रात बुडविले. तेव्हां विष्णूने वराह अवतार धारण करून त्या राक्षसाचा वध केला आणि भूदेवीचा उद्धार केला.

हिरण्याक्षचा धाकटा भाऊ हिरण्यकशिपु हा विष्णूचा द्वेष करी. परंतु त्याचा मुलगा प्रल्हाद थोर विष्णुभक्त होता. विष्णू हा सर्वव्यापी आहे असे प्रल्हाद म्हणे. ते खोटे आहे हे दर्शविण्यासाठी हिरण्यकशिपूने एक खांब तोडला. त्या खांबातून विष्णूने नरसिंह रूपें प्रगट होऊन हिरण्यकशिपुचा वध

जिंकला आणि देवांना स्वर्गातही उभे रहायला जागा ठेवली नाही. परंतु तो थोर दानी होता. कोणी काहीही मागितले तरी देत असे. विष्णूने वामन रूपे येऊन बलीजवळ तीन पावले जागा मागितली. बलीने दिली. वामनाने एका पावलाने पृथ्वी व्यापिली, दुसऱ्या पावलाने आकाश व्यापले व तिसरे पाऊल ठेवायला जागा नव्हती म्हणून बलीच्या मस्तकावर पाऊल ठेवून त्याला पाताळात पाठवून दिले.

एकदां क्षत्रियांना त्यांच्या पराक्रमाचा मद चढला. ते ऋषीमुनींना त्रास देऊ लागले. तेव्हां विष्णूने परशु-रामाचा अवतार धारण करून ऋषिकुमार रूपे क्षत्रियांचा संहार केला.

त्यानंतर रामाने अवतार घेतला आणि आदर्शपुरुष म्हणून आयुष्य घालविले. त्याने पितृप्रेम, भ्रातृप्रेम यांच्या आदर्शबरोबर एक आदर्श राजा म्हणून प्रसिद्धी मिळविली. तो परा-क्रमीही होता.

Fullscreen 127 36 / 68

त्यानंतर विष्णूने कृष्णावतार घेऊन असत्याचा पराजय आणि सत्याचा जय प्रत्यक्ष दाखविला. त्याने अर्जुनाला सांगितलेली गीता पुढे सर्वांना मार्ग-दर्शन करू लागली.

विष्णूने बुद्ध रूपे अवतार धारण केला व प्रजेला मुक्तीचा मार्ग दाखवून अहिंसेचा उपदेश केला. जीवनात जी दुःखे भोगावी लागतात ती कशी सहन करावयाची हे बुद्धानेच दाखविले.

मानवातील पैशाचिक वृत्ती अद्याप नष्ट झाली नाही. विष्णूने कल्कीचा अवतार घेऊन मानवातील दुष्ट शक्तींचे निर्मूलन करून पृथ्वीवर आदर्श जीवन स्थिर केले.

राज्याचे क्षेमकुशल

सूर्यवर्मा नावाचा एक राजा काशीचा राजा होता. त्याला मूलबाळ काही नव्हते. परंतु ईश्वरकृपेने बरेच दिवसांनी एक मुलगी झाली. राजाने तिला लाडात वाढविले. मुलगी मोठी झाली तेव्हां तिचे लग्न करणे आवश्यक होते. राजाच्या नातेवाइकात कित्येक सरदार मंडळी होती. त्यांच्या घराण्यातल्या तिघांनी राज-कन्येला मागणी घातली. त्या तिघांची नावे अनुक्रमे अजयकुमार, विजयकुमार व सुधीरकुमार अशी होती. राजकन्येचे नाव रूपवती होते.

सूर्यवर्मा तिघांना भेटायला बोलावून म्हणाला–"तुम्ही एक वर्षभर देशाटन करून राज्याच्या हिताच्या दृष्टीने कोणती तरी विद्या शिकून या. ज्याची विद्या मला सर्वोत्तम वाटेल त्याच्याशी मी रूपवतीचे लग्न करून देईन."

तिघे निरनिराळ्या मार्गांनी तीन दिशांना देशाटन करून एका वर्षाने परत आले. राजाने तिघांची उतरण्याची व्यवस्था तीन निरनिराळ्या जागी केली. त्याने तिघांना एकेकट्याने बोलावून त्यांनी कोणत्या विद्येत प्राविण्य संपादन केले आहे ते विचारले."

अजय म्हणाला–"मी एक अद्‌भुत मंत्र शिकून आलो आहे. त्या मंत्राचा जप केला की भूकंप होतो. शत्रूने कधी स्वारी केली तर शत्रूचा नाश करणे शक्य होईल."

"गरज भागल्यावर भूकंप थांबविण्या-साठी तो मंत्र परत कसा घ्यायचा?" राजाने विचारले. अजयचे तोंड उतरले. कारण त्याच्या जवळ उत्तरच नव्हते.

विजयनेसुद्धा एक अद्‌भुत मंत्र शिकून आल्याचे सांगितले. त्या मंत्राच्या बळाने अतिवृष्टी करता येते, म्हणे, नद्यांना प्रलयासारखा पूर येतो.

Fullscreen 127

38 / 68

"तो मंत्र परत घ्यायचा झाला तर?" राजाने विचारले, तेव्हा विजयने ते त्याला माहीत नसल्याचे सांगितले.

सुधीरने कोणतीही अपूर्व विद्या संपादन केली नव्हती. परंतु तो एका गोष्टीची चांगली माहिती काढून घेऊन आला होता. राजाने विचारतां तो म्हणाला–"महाराजांच्या राज्यव्यवस्थेत कोणकोणते दोष आहेत, हे मी प्रजा आपसात बोलत असतां टिपून घेतले आहे. राज्यात सुख व शांतता नांदावी यासाठी हे दोष प्रथम दूर केले पाहिजेत असा माझा सल्ला आहे."

ते ऐकून राजा संतापला आणि त्याने सुधीरला तुरुंगात टाकले. नंतर त्याने अजय व विजय दोघांना बोलवून घेतले व म्हणाला–"तुम्ही शिकून आलां आहां ती विद्या खरोखरच अद्‌भुत आहे, यात शंका नाही. तुमच्या पैकी एकाची निवड रूपवती करील." असे सांगून त्याने त्या दोघांना स्वतः बरोबर दारू प्यायला बोलाविले.

आपल्या समोर ठेवलेला मद्याचा प्याला पीतच अजय व विजय दोघे मरून पडले. त्या दारूत विष कालवलेले होते. मंत्री ते सर्व पहात होता. म्हणाला–"महाराज, हे केवढे घोर कृत्य केलेत?"

राज्याचे कल्याण व हित होईल अशी एखादी विद्या शिकून यायला या दोघांना सांगितले होते तर हे दोघे हिरण्याक्ष व हिरण्यकशिपूपेक्षाही जगाला तापदायक होईल अशी विद्या शिकून आले. यांचा काटा काढून टाकला तर त्याने जगाचं जे हित होईल." ते इतर कोणत्याही कृतीने होणार नाही.

त्याने सुधीरला कैदेतून आणायला सांगितले व त्याला म्हणाला–"तू म्हणालास तेच बरोबर आहे. माझ्या राज्यव्यवस्थेत अनेक दोष आहेत होते. तू राज्यव्यवस्था कशी सुधारावी हे शिकून आलास. यावरून तूच राज्यव्यवस्था करण्यास योग्य आहेस. मी तुझ्याशीच रूपवतीचे लग्न करून देतो."

त्यानंतर रूपवती व सुधीरचा लग्न समारंभ थाटामाटाने झाला.

प्रेमात लबाडी

रामू व श्यामू दोघे मित्र होते. दोघांची मिळकत समानच होती तरी श्यामूला जे समाधान होते ते रामूला नव्हते. एकदा श्यामूने रामूला दहा रुपये देऊन आपल्याजवळ ठेव म्हणून सांगितले.

एक वर्ष लोटल्यावर त्याला पैशाची गरज भासली म्हणून श्यामूने रामूला त्याचे पैसे परत द्यायला सांगितले. श्यामूने पैसे दिले तेव्हा कोणी साक्षीदार नव्हते हे सांगून रामू म्हणाला–"तू मला पैसे केव्हां दिलेस ते मला आठवत नाही बुवा! कोणी साक्षीदार असेल तर बोलावून घेऊन ये."

रामूच्या मनातला दुष्ट हेतू ओळखून श्यामूने गावच्या पाटलाकडे फिर्याद केली. पाटलाने रामूला बोलावून विचारले तेव्हा रामू म्हणाला–"मला श्यामूने पैसे दिलेच नाहीत. खोटे बोलतो आहे."

"श्यामूने तुला पैसे दिले तेव्हा तेथे वीसजण होते ते पहायला." पाटील म्हणाला.

रामू आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"असे कसं म्हणतां हो! मी श्यामूकडून पैसे घेतले तेव्हा तेथे एकजणही नव्हता." आणि आपोआप त्याची लबाडी बाहेर पडली.

Fullscreen 127 40 / 68

आईचे हृदय

कांतूला व तिच्या नवऱ्याला संक्रांतीला या म्हणून तिच्या वडिलांनी निरोप पाठविला. कांतूच्या नवऱ्याला ऑफिसची कामे फार होती म्हणून त्याला जाणे जमले नाही. म्हणून तो कांतूला म्हणाला–"मला येणे जमणार नाही. तू एकटीच जाऊन ये. तुझ्या दुसऱ्याबहिणी येतील, सर्वांना बरं वाटेल." म्हणून कांतू लग्न झाल्यानंतर चार वर्षांनी एकटीच माहेरी निघाली.

कांतूचा पती सदाशिव गरीब होता. कांतूच्या सर्व मोठ्या बहिणी श्रीमंत घराण्यात पडल्या होत्या. लग्न झाल्यानंतर अगदी पहिल्यानेच ती माहेरी जात होती, म्हणून तिने वडिलांसाठी एक धोतर जोडी व आईसाठी एक खण विकत घेतला.

ती माहेरी पोचल्यावर आईने पुढे येऊन तिला मायेने पोटाशी धरले नाही. फक्त एवढेच म्हणाली–"ये, आत्तांच आलीस होय?" आणि आपल्या कामाला लागली. तिच्या मोठ्या बहिणी आईच्या चारी-बाजूला घोळका करून त्यांच्या गावातल्या गमतीजमती तिला सांगत होत्या. त्यांनी कांतूला पाहून विचारले–"काय ग कांतू? आमच्या मेहुण्यांनी प्राप्ती काही वाढविली का ग? की तुला उपाशी ठेवताहेत?" आणि हसू लागल्या.

कांतूला ते ऐकून जीव द्यावासा वाटला. परंतु हसण्याचा आव आणून त्यांना उत्तर देऊन हातपाय धुतले आणि घरात येऊन बसली. हे आपले माहेर! याचा एवढा अभिमान बाळगून मी आले, अगदी चूक केली.

सर्व जेवायला बसले तेव्हा मोठ्या बहिणी निःसंकोचपणे लाडू वगैरे पक्वान्ने मागून हसत खिदळत खूप खात होत्या. परंतु कांतूला तेवढा मोकळेपणा वाटला नाही. तिने मागितले नाही, एक तऱ्हेने हेच बरे झाले. कारण तिच्या आईने मोठ्या बहिणींना मात्र आग्रह कर करून वाढतांना म्हटले की "तुला नाही का वाढणार का ग?" आणि कांतूला येऊन विचार-पूसही केली नाही.

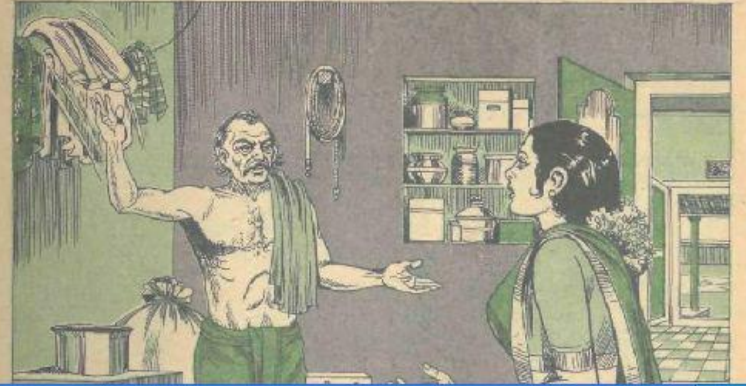
रात्री मोठ्या बहिणींना झोपायला खाटांवर अंथरुणे घातली, परतु कांतू आपला पदर पसरून त्यावरच रात्रभर पडून राहिली.

भोगीच्या दिवशी सर्वांची नहाणी झाली व त्यानंतर कांतूने विचार केला उरलेल्या रीठ्याच्या फेसाने आपण न्हाऊन घ्यावे आणि न्हाऊन घेतले.

नंतर तिने वडिलांसाठी आणलेली धोतर जोडी काढून इतर सर्वजण पहायला नव्हते तेव्हां वडिलांना म्हणाली–"बाबा, हे मी तुमच्यासाठी आणलं आहे." आणि त्यांना दिले.

कांतूच्या वडिलांनी जास्त काही चौकशी न करतां ती धोतरजोडी घेतली व दोरीवर टाकून म्हणाले–"इतर सर्वजण जेवायला बसल्या आहेत वाटतं, तूसुद्धा जाऊन जेव." म्हणत बाहेर निघून गेले.

कांतू निराश होऊन दोरीवरच्या धोतराकडे पहात असतां तिकडे तिची आई आली. तिच्यासाठी आणलेला खण तिला द्यावा असा ती विचार करीत असतां कांतूच्या आईच्या हातात तिला रेशमी साडी दिसली. कांतूच्या आईने आपली पेटी उघडून तीत ती साडी नीट घडी करून ठेवली.

Fullscreen 127 42 / 68

"आई, हा मी तुझ्यासाठी आणला आहे ग!" म्हणत कांतूने बरोबर आणलेला खण आईच्या हातात दिला. आईने तो घेतला व मुलीकडे मायेने एकदां पाहिले सुद्धा नाही व दोरीवर पडेल असा टाकला. तिने आणून दिलेला खण आईने परटिणीला आणि वडिलांसाठी आणलेले धोतर आणखी कोणालातरी देतांना कांतूने पाहिले.

त्या घरात आपण पूर्णपणे परके आहो, असे कांतूला वाटले. तिला तेथे राहणे असह्य झाले आणि संक्रांतीच्या दुसऱ्याच दिवशी आईवडिलांचा व मोठ्या बहिणींचा निरोप घेऊन ती आपल्या सासरी निघाली.

आपल्या पतीला भेटतांच तिचा दुःखावेग वाढला. तिने रडतरडत तिला माहेरी जो अपमान सहन करावा लागला तो सांगितला.

सदाशिवने विषय बदलला व बायकोचे सांत्वन करून तिने बरोबर आणलेले बोचके सोडले. त्यात कांतूच्या कपड्याच्या खाली [illegible] बरोबर एक चिट्ठी होती. चिट्ठीत लिहिलेला मजकूर असा होता :

"कांतू, माझे आई! मला क्षमा कर! गेली चार वर्षे पीक चांगले न निघाल्याने प्राप्ती फार कमी झाली. तुझ्या मोठ्या बहिणी त्यांच्या नवऱ्यांना व सासरच्यांना काही कळविल्याशिवाय आमचा सर्व खर्च भागवीत आल्या. तुझ्या बहिणींच्यासारखाच तुझा आदर सत्कार आम्ही केला असता तर आम्हांला त्यांचा जो आज आधार आहे तोही जाईल अशी भीती वाटली आम्हांला. तू तुझी स्थिती चांगली नसूनही माझ्यासाठी खण व आपल्या बाबांसाठी धोतर आणलेस यावरून तुझे मन किती मोठे आहे हे कळतं! परंतु तुझ्या बहिणींचं मन राखण्यासाठी ते कापड कोणाकोणाला देऊन टाकल्याचं नाटक मी केलं. त्या गेल्यावर त्यांनी ते आम्हांला परत आणून दिलं. तुम्ही जेथे असाल सुखासमाधानाने रहा."

—तुझी सौ. आई

चोर सापडला

रुद्रपूरचे महाराज जयपाल यांची बायको रूपमती हिच्याजवळ एक अत्यंत सुंदर अशी गुलाबी रंगाची एक मोत्याची माळ होती. ती नेहमी झोपते वेळी तो काढून आपल्या उशीच्या खाली ठेवून देत असे. तो हार तिला फारच आवडे.

जयपाल फार मोठा भाग्यशाली होता. त्याची बायको रूपलावण्यवती होती. त्यांचा मुलगा शक्तिपाल दहा वर्षांचा होता तो सुद्धा रूपवान होता. प्रजेला आपल्या राजाबद्दल फार अभिमान वाटे. राज्यात सर्वदा सुखशांती नांदत असे.

एकदां जयपाल आपल्या लव्याजम्यासह राणीला बरोबर घेऊन शिकारीला गेला. त्या दिवशी आपत्काळाला सुरवात झाली. दुपारपर्यंत शिकार फार उत्तम तऱ्हेने चालू होती. पण ऐन दुपारच्या वेळी सर्व विश्रांती घेत असतां एकाएकी फार मोठे तुफान आले. शिकारीसाठी म्हणून बरोबर आणलेले हत्ती व घोडे आवरणे अशक्य झाले. राजा ज्या रथात बसला होता तो रथ एका झाडाला टक्कर लागल्याने त्याचे एक चाक मोडले. जयपाल लगेच एका घोड्यावर बसला. घोडा बिथरला व वाट फुटेल तिकडे पळू लागला. एका झाडाची फांदी खाली वाकलेली होती तिच्यावर डोके आपटून राजा खाली पडला, परंतु उठून हळूहळू चालत एका ओढ्यापर्यंत गेला. मुसळधार पाऊस पडत असल्याने ओढा तुडुंब भरून वहात होता. राजाला चांगले पोहता येत होते, तरी बरेच रक्त वाहून गेल्यामुळे क्षीण वाटत होता. म्हणून तो ओढ्याच्या धारेत बेशुद्धावस्थेत वहात चालला होता.

तो शुद्धीवर आला तेव्हा त्याच्या डोक्याची जखम थोडी दुखत होती. तो काळवत्री दगडाने बांधलेल्या एका घरात

Fullscreen 127 44 / 68

होता. सामान्य कपडे घातलेली एक सुंदर मुलगी त्याचे पाय चेपीत होती.

त्याने डोळे उघडलेले पाहून आनंद झाल्यासारख्या स्मित वदनाने तिने विचारले–"पुन्हां तू या जगात आलास म्हणावयाचा! गेले चार दिवस आम्ही तुझ्यासाठी फार काळजीत होतो. आमच्या घाटावर तुला आम्ही पाहिले तेव्हां, तू अगदी शेवटच्या अवस्थेत होतास. आतां तू आहेस तो राजवाडा सोनपूर अरण्याचा राजा फकीरा याचा आहे. मी राजवैद्यांची मुलगी आहे. माझे नाव मंजरी. तुझी तब्येत चांगली सुधारायला कमीत कमी एक महिना तरी लागेल. माझ्या बाबांनी जो मुळी दिली आहे तिच्या मुळे तू चांगला बरा होशील. मी तुझ्या सेवेला रात्रंदिवस राहीन. कोणत्या कारणाने नकळे, तुला पाहिले त्या क्षणापासून माझे मन तू हरण केले आहेस. म्हणून मी स्वतः तुझी सेवा-शुश्रूषा करीत आहे. परंतु तू कोण आहेस, हे मला माहीत नाही. तू कोण तुझे नाव काय हे कळलं असते तर तुझ्या नातेवाइकांना कळविले असते."

मंजरीचा बाप आला. तो म्हणाला–"तुझा चेहरामुहरा पाहून व तुझा पोशाख पाहून तू कोणी कुलीन घराण्यातला दिसतो आहेस. तू कोण हे आम्हांला कळलं तर तुला तुझ्या घरी पोचते करू."

आपली खरी ओळख दिली तर त्यात धोका असे आहे वाटल्याने जयपाल म्हणाला–"माझे बाबा विक्रमपूरचे एक व्यापारी आहेत. मी एका कामानिमित्ते जात असतां वाटेत माझ्यावर हा प्रसंग गुजरला."

तो म्हणाला ते सर्व त्यांना खरे वाटले. मंजरी त्याच्या सेवेत जास्त लक्ष घालू लागली. तिने केलेल्या सेवेबद्दल त्याचे हृदय कृतज्ञतेच्या भावनेने भरून गेले. तिच्या या ऋणातून कसे मुक्त व्हायचे हे त्याला कळेना. आपण येथून पळून जायचे झालं तर मंजरी एकटीच आपल्याला मदत करील. तिचे त्याच्यावर अपार प्रेम जडले असल्याचे अनेक दाखले त्याला स्पष्ट दिसत होते. म्हणून त्याने पळून जायचे ठरविले तर मंजरीच्यामुळे त्याला स्वतः धोक्यात पडण्याची भीती वाटत होती. परंतु मंजरीला हरकत नसेल तर तिला बरोबर रुद्रपूरला नेता येईल. त्यांच्या दोघांच्या विवाहास, सर्व परिस्थितीचा विचार करून रूपमती विरोध करणार नाही.

जयपाल त्याची प्रकृती चांगली सुधारल्यावर मंजरीला म्हणाला–"माझं जीवित निराळ्या प्रकारचे आहे. तुमच्या येथील जीवनात कायम राहणे मला शक्य नाही. मी गेले पाहिजे. मला तुझ्या मदतीची गरज आहे. मी निघून गेल्यावर सर्व तुझी निंदा करतील. तुला कशी शिक्षा करतील त्याची कल्पना करवत नाही."

"माझा वधच करतील. परंतु ती शिक्षा मी आनंदाने सहन करीन. मी तुझ्यावर प्रेम केले. तू आपल्या लोकांबरोबर सुखी व्हावे, हे मलाही वाटते." मंजरी म्हणाली.

"मी माणूसच आहे, पशू नाही. तुझं जसं माझ्यावर प्रेम आहे तसं माझं तुझ्यावर आहे. माझ्या परवानगीने आमच्या देशात चल. तू माझ्याबरोबर मोठ्या बायकोच्या परवानगीने मी आमच्या पद्धतीने तुझ्याशी लग्न करीन. तुला काही हरकत आहे का मंजरी?" जयपालने तिला विचारले.

मंजरी आनंदाने कबूल झाली.

एके दिवशी काळोख्या रात्री दोघं निघाली. पुष्कळ दिवस प्रवास करीत दोघं

Fullscreen 127 46 / 68

रुद्रपूरला येऊन पोचली. जयपाल म्हणाला—"इतके दिवस मी तुला सांगितले नाही त्याबद्दल तू क्षमा कर, मंजरी मी रुद्रपूरचा राजा आहे."

"मी ते माहीत नसल्याने काही चूक केली असेल तर मला त्याबद्दल क्षमा करा." मंजरी म्हणाली.

रुपमतीला आवडले नाही तरी तिने परवानगी दिल्यावर जयपाल व मंजरीचा विवाह झाला.

मंजरी सभ्य कुटुंबात कसं रहायचं हे लौकरच शिकली. ती सर्वांशी प्रेमाने वागे. राजकुमार शक्तिपाल हा तिला आईसारखा मानू लागला व ती त्याला स्वत:च्या मुलासारखी मानू लागली. आपल्या पेक्षा मंजरीचा आदर राजवाड्यात व अंत:पुरात वाढत चाललेला पाहून रूपमतीच्या मनात ईर्ष्याग्नी पेटू लागला. एक दिवशी सकाळी ती जागी झाली तेव्हा तिची मोत्यांची माळ कोणीतरी काढून नेली असा तिने ओरडा सुरू केला. तो आरोप मंजरीवर लावण्याच्या हेतूनेच तिने तो डाव टाकला होता.

राणी सरकारांची मोत्याची माळ हरवल्याचे कळताच पाहारेकरी घाबरून गेले. परंतु मंजरी म्हणाली—"मी चोराला पकडते. मी जंगलातून आले नाही का? आम्हांला कित्येक मंत्र येतात. चोराला पकडण्यापूर्वी मी आजच आपल्या मंत्रबळाचे प्रदर्शन करते. सर्वांनी राजवाड्याच्या दिवाणखान्यात यावे.

त्या दिवशी संध्याकाळी तिने आपल्या पतीला ती काय करणार आहे हे सांगितले. दुपारनंतर दिवाणखान्यात लोकांची गर्दी जमली. मंजरी डोळ्यांवर एक पट्टी बांधून आली. राजासमोर एका मोठ्या टेबलावर अनेक वस्तू ठेवलेल्या होत्या—लहान मोठ्या पंचवीस एक असतील. मंजरीने सांगितल्या-प्रमाणे राजाच्या कुटुंबांतील एकाने पुढे येऊन एकेका वस्तूला हात लावला? कोंबडीचं अंडं, छत्री की पेला?"

मंजरी म्हणाली—"पेला!" उत्तर बरोबर होते.

आणखी एकदां विचारले—"मंजरी, हात लावलेली वस्तू कोणती? पंखा, पिशवी, पेला, अंडे ग्लास, दौत की मेणबत्ती..., आणि...?"

"मेणबत्ती!" मंजरी म्हणाली. ते बरोबर होते.

अशातऱ्हेने मंजरी बरोबर उत्तर देत गेली. सर्व तिचे मंत्रबळ पाहून चकित झाले.

"उद्या संध्याकाळपर्यंत चोरी गेलेली मोत्यांची माळ सापडली नाही तर मी चोर पकडून देईन. आतांपर्यंत माझे मंत्रबळ तुम्ही पाहिलेतच. असेच मला चांगले मंत्र माहीत आहेत." मंजरी म्हणाली.

त्या दिवशी संध्याकाळी रूपमती मंजरी-कडें गुप्तपणे गेली व म्हणाली—"आपल्या पतीची शपथ घेऊन, मी सांगते ती गोष्ट तू कोणाला सांगणार नाहीस असे कबूल केलेस तर मी तुला ती गोष्ट सांगेन."

"मी घेते शपथ, सांग काय ते!" मंजरी म्हणाली.

"मला क्षमा कर, मीच चोर आहे. तुझा हेवा वाटून तुझ्यावर चोरीचा आळ यावा, यासाठी मी हे केले. मला माझी चूक कळली. तुझ्यासारख्या थोर मनाच्या बाईचा मी मत्सर करण्यात मूर्खपणाच केला." रूपमती म्हणाली. दोघींनी परस्परांना मिठी मारली व परस्परांवर प्रेमाचा वर्षाव केला.

मंजरीने जादू केली त्यात खुबी कोठे होती? कोणी कोणत्याही वस्तूला हात लावला की राजा वस्तूंची नावे घेऊन खऱ्या वस्तूच्या नावाचा उल्लख करण्यापूर्वी एका काळ्या वस्तूचे नाव घ्यायचे. हे मंजरी व राजा दोघांनी परस्परांशी बोलून ठरविले होते. त्याप्रमाणे राजाने 'पेला' म्हणण्यापूर्वी 'छत्री' म्हटले....मेणबत्ती... म्हणण्यापूर्वी 'दौत' म्हटले.

आपली मोत्यांची माळ सापडल्याचे रूपमतीने जाहीर केले.

Fullscreen

127

48 / 68

भेटवस्तू

चिंतामणी स्वतः करिता पुष्कळ खर्च करी, परंतु इतर कोणासाठी खर्च करण्याची वेळ आली की त्याचा जीव जाई. मुख्य करून कोणा नातेवाइकाच्या घरी काही शुभकार्याचे निमंत्रण आले की तो किती जवळचा नातेवाईक असला तरी काही तरी अहेर करावा लागेल किंवा एखादी भेट वस्तू द्यावी लागेल म्हणून चिंतामणी स्वतः जात नसे. बायकोला व मुलांना फक्त पाठवून देई.

"चिंतामणी नाही आला?" म्हणून कोणी विचारले की त्याची बायको म्हणे– "काही तरी भेटवस्तू आणायला गेले आहेत. इतक्यात येतीलच!"

कार्य संपले तरी त्याचे तोंड पहायला मिळत नसे.

त्याची बायको म्हणे–"ह्यांचं हे नेहमी असंच!" असे म्हणे आणि कंटाळा आल्याचं सोंग करून मुलांसह जेवण वगैरे उरकून आणि पतीसाठी पक्वान्नं बांधून घेऊन घरी निघून जात असे.

हे सर्व नाटक असल्याचे सर्वांना चांगले माहीत होते. म्हणून सर्व प्रत्यक्षपणे किंवा परोक्षपणे चिंतामणीची थट्टा करण्यास कधीच चुकत नसत.

एकदा चिंतामणीच्या अगदी जीवश्च-कंठश्च अशा मित्राच्या मुलीचे लग्न होते. आता चिंतामणीला सुटका मिळणे शक्यच नव्हते. बायको व मुलांना पाठवून भागणे शक्य नव्हते, कारण कोणा नातेवाइकाकडचे लग्न नव्हते.

"माझा मित्र दोन दिवस तरी आधी मदतीला ये म्हणतो आहे. लग्नाच्या आधी नाहीं तर निदान लग्नाच्या वेळी तरी गेलेच पाहिजे, गेलो नाही तर बरं होणार नाही, परंतु काहीतरी अहेर करावा लागणार. काय करावं?" चिंतामणीनं बायकोचा सल्ला विचारला.

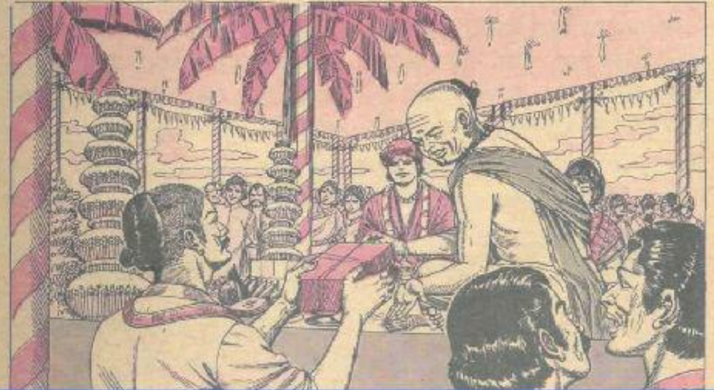
"त्यात काय हो? रिकाम्या पेटीला रंगीत कागद गुंडाळून ती नेऊन दिली की झालं, नाही का? लग्नाच्या घाईगर्दीत कोणी काय दिलं, कोणाला कळणार? तुम्ही काहीतरी दिलंत एवढंच सर्वांच्या लक्षात येईल." बायको म्हणाली.

तो सल्ला चिंतामणीला पसंत पडला. लग्नाला निघताना त्याने एका कागदाच्या खोक्यात झाडाचा पाला कोंबला व त्यांच्या मध्ये एक मोठे मोगऱ्याचे फूल खोचून खोक्याला रंगीत कागद गुंडाळला आणि मोठया थाटाने आपल्या मित्राच्या मुलीच्या लग्नाला गेला.

परंतु चिंतामणीच्या बायकोला वाटलं होतं तसं झालं नाही. कधी कोणत्याही लग्नाला न जाणारा चिंतामणी या लग्न समारंभाला एक भेटवस्तू घेऊन आलेला पाहून सर्वांची नजर त्याने बरोबर आणलेल्या डब्यावर होती. कारण चिंतामणी काही भेट देणार ही एक अद्‌भुत गोष्ट होती.

सर्व लग्नविधी आटोपल्यावर सर्व मंडळी जेवायला बसली. एक मोठं ओझं उतरल्यासारखा चिंतामणी एका पानावर बसला. त्यावेळी त्याला लाडवांच्या वासाशिवाय दुसरं काही सुचत नव्हते.

चिंतामणी बसला होता त्या पंक्तीत बसलेला एक मित्र चार जणांना ऐकू

Fullscreen 127 50 / 68

जाईल इतक्या मोठ्याने व्यंग्योक्ती करीत म्हणाला–"चिंतामणी इतकी चांगली भेट देणार आहे हे माहीत असते तर मी आपल्या मुलीचे लग्न केव्हाच केले असतं!"

चिंतामणी त्याच वेळी लाडू फोडीत होता. ते ऐकून त्याच्या मनांत 'चर्र' झालं. म्हणजे याने आपण आणलेली भेट उघडून पाहिली आहे की काय? कोणीतरी थोबाडीत मारल्यासारखं चिंतामणीला झालं. हा सल्ला बायकोने दिला होता, म्हणून त्याला त्याच्या बायकोचा भयंकर राग आला.

"चिंतामणीने काय दिलं हो?" एका दोघांनी कुतूहलवश विचारले.

"आणून दाखवितो!" असं म्हणत तो मित्र उठून गेला व चिंतामणीने दिलेली पेटी घेऊन आला.

चिंतामणीचा चेहरा उतरला. सर्वांसमक्ष आपली इभ्रत चव्हाट्यावर आणल्यासारखं त्याला वाटलं. सर्व आपली 'छी, थू' करणार. दहा जणांसमोर असा अपमान होणार हे माहीत असतं तर लग्नाला आलोच नसतो!

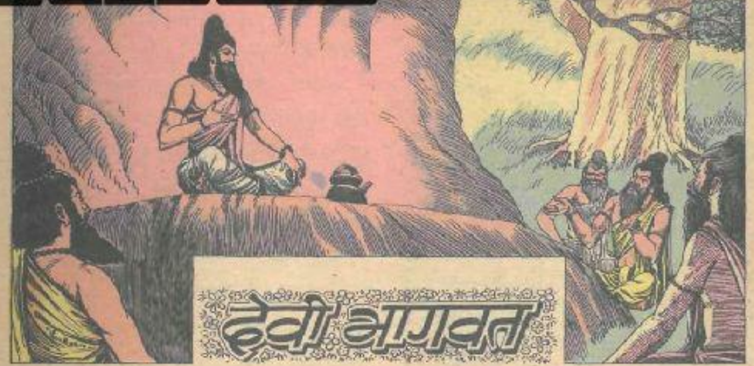
चिंतामणीला त्याच्या हातात जो लाडू होता त्याला कसला तरी घाण वास येत असल्यासारखं वाटलं.

"पहा हो, चिंतामणीने वधूला किती मूल्यवान हिऱ्याची अंगठी भेट म्हणून दिली आहे!" असे म्हणत त्या मित्राने गारुड्यासारखी पेटीतून एक अंगठी बाहेर काढली.

चिंतामणीच्या पोटातून एक मोठी किंकाळी वर येण्याच्या बेतात होती, परंतु त्याने ती दाबून टाकली. ही तर आपल्या हातची अंगठीच! पाला कोंबून ठेवीत असतां बोटातून निसटून पानांबरोबर पेटीत राहून गेली होती तर! ते त्याच्या लक्षात तेव्हां आले नव्हते.

आपलं केवढं मोठं नुकसान झालं या दुःखाबरोबर दहाजणांसमोर खाली होणारी आपली मान ताठ राहू शकली याबद्दल चिंतामणीला आनंदच झाला.

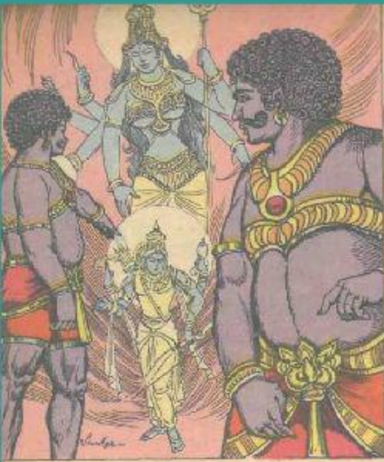
देवी भागवत

सूत बोलत होता, परंतु श्रोते मुनी त्याला मध्येच अडवून म्हणाले–"आम्ही असं ऐकलं आहे की ब्रह्मा, विष्णू व महेश हे सृष्टीचे कर्ता, धर्ता व हर्ता आहेत. तरी या तिघात विष्णूच श्रेष्ठ आहे. असा विष्णू जेव्हा योगनिद्रेत असतो तेव्हां त्याची शक्ती व तेज ही कोठे जातात? आदिशक्तीला विष्णूपेक्षा जास्त शक्ती कशी काय प्राप्त झाली? नारदासारख्या थोर मुनींच्या म्हणण्याप्रमाणे विष्णू हाच सर्व कार्याला कारण असतो, परंतु तू तर आदिशक्तीच सर्व कार्यांच्या मुळाशी कारणभूत असते असे म्हणतोस. खरं काय हे स्पष्ट कर."

सूत त्याचे उत्तर देत म्हणाला–"मुनींनो! नारद वगैरे मुनीं आदिशक्तीचा प्रभाव बरोबर ओळखूच शकले नाहीत, आणि विष्णूलाच सर्व शक्तिमान मानून बसले. याच प्रमाणे काही लोक शंकराला सर्वात थोर देव मानू लागले. काही लोक सूर्याला तर काही अग्नीला, काही चंद्राला तर काही इंद्रवगैरेंना मानून, किंवा आणखी कोणा-कोणाला मानून भ्रमात पडले आहेत. कोणी काय वाटेल ते प्रमाण सांगो, परंतु सर्व प्रमाणांच्या पलीकडे किंवा अतीत अशी पराशक्ती एकच एक आहे. ती विष्णूत, शंकरात, सूर्यांत, वायूत आणि अग्नीत दृष्टिगोचर होते."

अशा आदिशक्तीच्या कृपेने योग-निद्रेतून जागा होऊन विष्णूने ब्रह्मदेवाला पाहून विचारले–"वत्स! तू तपश्चर्या

Fullscreen 127 52 / 68

करायचे सोडून इकडे कसा काय आलास?"

"यापुढे तपश्चर्या करणे शक्य नव्हते म्हणून! तुझ्या कानातून दोन राक्षस मधु व कैटभ हे जन्मून मला त्यांनी युद्धाला आव्हान केले आहे." ब्रह्मदेव म्हणाला.

"एवढ्याशा कारणाने इतका भ्यालास? मी कित्येक राक्षसांचा वध केला हे तुला माहीत असून ही?" असे विष्णू सांगत असतां ते राक्षस धावत तेथे आले व ब्रह्मदेवाला म्हणाले–"तू इकडे येऊन लपला आहेस का? तुला आम्ही हुडकू शकणार नाही, वाटलं का? तू तर मरणारच आहेस, तुझ्याबरोबर याला सुद्धा ठार करू म्हणतोस

समोर उभा रहा, नाहीतर, आमचा दास आहेस हे मान्य कर."

विष्णूने ब्रह्मदेवाला त्याच्या पाठीमागे उभे रहायला खूण केली व राक्षसांना म्हणाला–"तुमची मस्ती वाढलेली दिसते आहे. मी ती उतरणार आहे." असे म्हणत विष्णू युद्धाला सिद्ध झाला.

देवी आकाशांतून ते दृश्य पाहू लागली. विष्णू व मधु राक्षसाचे द्वंद्व युद्ध सुरू झाले. समुद्र उसळला. मधूला दमू लागलेला पाहून कैटभ पुढे आला. त्याने विष्णूशी मल्लयुद्ध सुरू केले. दोघां राक्षसांशी द्वंद्व करीत राहल्यामुळे विष्णू थोडा दमला. काय करावे त्याला सुचेना. राक्षसांना कसे जिंकायचे त्याला कळेना.

विष्णू या विचारात असतां दोघे राक्षस म्हणाले–"आमच्याशी युद्ध करायला तुझी शक्ती पुरेशी नसेल तर तू आमचा दास होऊन आमच्या पायां पड. नाहींतर तुझा वध करून नंतर ब्रह्मदेवाचा वध करू."

ते ऐकून विष्णू म्हणाला–"जे दमलेले आहेत, ज्यांनी रणांगणाला पाठ दाखविली आहे, जे भ्यालेले आहेत आणि जे युद्ध करीत असतां जमिनीवर कोसळले आहेत त्यांच्याशी दोन हात करायला सिद्ध होणे शूरांचा धर्म नाही. शिवाय तुम्ही दोघे आहां व मी एकटा आहे. मी क्षणभर दम घेऊन पुन्हा युद्ध करतो."

"ठीक. तू दम घे, आम्हीसुद्धा थोडावेळ दम घेतो." दोघे राक्षस म्हणाले.

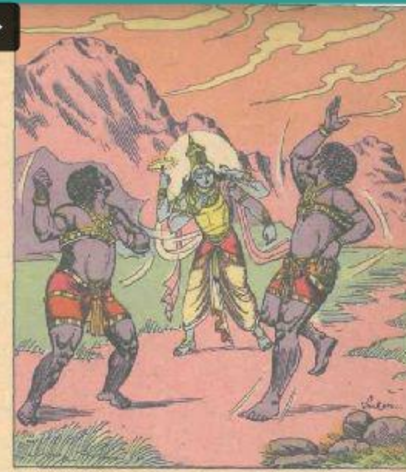
तेव्हां विष्णूला दिव्य दृष्टीने कळले की त्या दोघांनी वर मिळविले आहेत. म्हणून विचार करू लागला, या दोघांना स्वेच्छा-मृत्यूचा वर प्राप्त आहे. यांचा वध माझ्या हातून कसा होणार? असा विचार करून विष्णूने जगदंबेला आळवले–"माते! तुझ्या मदतीशिवाय मी या राक्षसांचा संहार करू शकणार नाही. तूच ह्यांना इच्छा मृत्यूचा वर दिला आहेस. तेव्हा यांचा मृत्यू कसा होईल याला मार्ग तूच सुचव."

विष्णूला नम्रपणे प्रार्थना करतांना पाहून देवी स्मित करून म्हणाली–"मी या राक्षसांवर आपली माया टाकते. तू यांचा पराभव कर."

त्याच वेळी राक्षस विष्णूला हिणवत म्हणाले–"अरे, तू हिंमत हारून कां बसला आहेस? पराक्रमी माणसाला जय-पराजय प्राप्त होतातच. तुझ्या हाती कित्येक राक्षसांना पराभव सहन करावा लागला नव्हता का?"

मधुकैटभांशी युद्ध

ते ऐकून विष्णूला राग आला. आणि तो राक्षसांवर तुटून पडला. ते रक्त ओकीत

होते आणि विष्णूवर वार करीत होते. विष्णू बेशुद्ध झाल्यासारखा झाला. त्याच्या अंगातून रक्तस्राव होत होता. त्या स्थितीत त्याने डोळे उघडून आकाशात देवीला पाहिले.

त्याचवेळी देवीने कामदेवाच्या बाणां-सारख्या तीक्ष्णदृष्टीने राक्षसांना पाहिले. आणि मग काय, ते युद्धाची गोष्ट पार विसरून गेले आणि मोहपाशात अडकले. तेव्हा विष्णू त्यांना म्हणाला–"मी युद्ध-विद्येत तुमची बरोबरी करू शकणारा एकही राक्षस पाहिला नाही. तुमचे युद्ध कौशल्य पाहून माझ्या मनाचे समाधान झाले. तुमच्या मनात काही इच्छा असेल तर सांगा, मी पुरी करतो."

Fullscreen 127 54 / 68

देवीच्या मायेने देहभान विसरून राक्षस घमेंडीत विष्णूकडे तुच्छ दृष्टीने पहात म्हणाले–"ओहो, आम्ही तुझ्याजवळ मागणार आणि तू वर देणार? छान! तूच माग हवा तो वर, आम्ही तुला देतो."

लगेच विष्णूने हा वर मागितला– "तुम्ही जर माझ्याशी युद्ध करण्यात खूष असाल तर माझ्या हाती मरा!"

दोघे राक्षस दचकले. परंतु थोडा विचार करून म्हणाले–"तू जर आपले दिलेले वचन पुरे करणार असशील तर तू आम्हांला वर मागायला सांगितलेली गोष्ट आठवून तू अशा विस्तीर्ण जागी आमचा वध कर

ते ऐकून विष्णू स्मित करून आपल्या मांड्या पसरवीत म्हणाला–"राक्षस हो या आता!"

राक्षसांनी आपले देह विष्णूच्या मांड्यांहून मोठे केले दोघांमध्ये चढाओढ सुरू झाली. विष्णूने मांड्या व राक्षसांनी देह वाढवायला सुरवात केली. शेवटी राक्षसांच्या देहांहून विष्णूच्या मांड्याच जास्त विस्तीर्ण झाल्या. त्या वेळी विष्णूने आपल्या सुदर्शन चक्राचे स्मरण केले. चक्राने येऊन राक्षसांच्या माना कापल्या. त्यांचा मेंदू पाण्यात पडला. त्याचा मोठा उंच डोंगर तयार झाला. तेव्हां पासून भूमीला 'मेदिनी' म्हणू लागले आणि माती खाऊ नये असा नियम झाला.

व्यासाची तपश्चर्या

येथवर कथा ऐकल्यानंतर मुनींनी सूत मुनीला विचारले–"संदर्भाने आम्ही इतर गोष्टी पुष्कळ ऐकल्या, परंतु पुत्रप्राप्तीसाठी व्यासाने तपश्चर्या केली होती, ती गोष्ट तशीच राहून गेली."

तेव्हा सूत सांगू लागला.

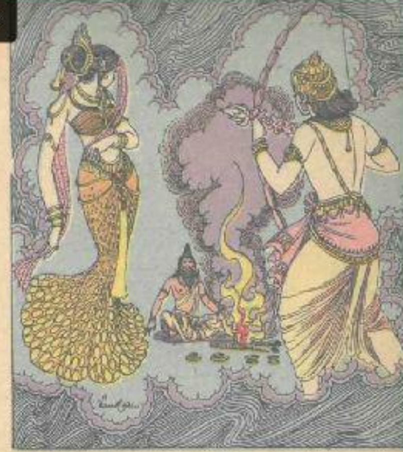
"नारदाने जो मंत्र सांगितला त्या मंत्राचा जप करीत व्यासाने सुवर्णगिरीवर कर्णिकार वनात तपश्चर्या सुरू केली. त्याने आदिशक्तीचे स्मरण करून तपश्चर्या करीत

इंद्र देवांना बरोबर घेऊन शंकराकडे धावला व म्हणाला–"व्यास घोर तपश्चर्या करीत आहे. मोठे संकट येण्याची शंका वाटू लागली आहे. आमचे रक्षण कर!"

शंकर म्हणाला–"तपश्चर्या करणाराला कष्ट होईल असे काही करता कामा नये. तो कोणाचा अपकार करीत नाही. व्यास पुत्रप्राप्तीसाठी शक्तीसह माझे स्मरण करून तपश्चर्या करतो आहे." असे इंद्रादि देवांना समजावून सांगून शंकराने व्यासाला दर्शन दिले आणि त्याची इच्छा पूर्ण होईल असा वर दिला. व्यासाने शंकराचा निरोप घेतला व आपल्या आश्रमात परत आला.

त्याने अरणीच्या सहाय्याने अग्नी तयार केला आणि विचार करू लागला, या अग्नीसारखा तेजस्वी पुत्र मला देऊ शकेल अशी कोणी स्त्री आहे का? परंतु स्त्री ही सर्व तऱ्हेची विघ्ने आणणारी असते! त्याच वेळी व्यासाला आकाशात घृताची दिसली. तिच्या शेजारी कामदेवसुद्धा दिसला.

कामदेवाचा प्रभाव त्याच्या मनावर झाला असूनही व्यास विचार करू लागला, ही मला फसवायला आली असावी. हिच्या संगतीत काही काळ सुखोपभोग करून घेण्यात काही नुकसान नाही. परंतु ही आपल्याकडे राहली तर मुनी कदाचित नावे ठेवतील. त्यांनी नावे ठेवली म्हणून

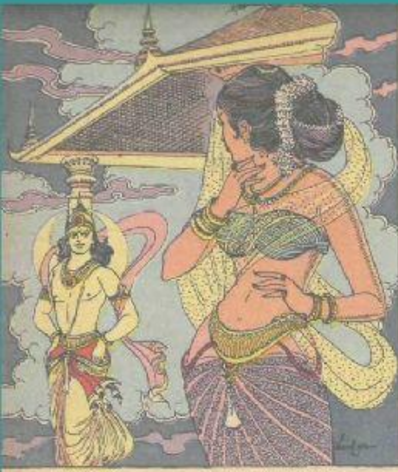
आपले काय जाते, म्हणा! तिचे माझ्यावर प्रेम राहील का? ती मला सुख देईल का? किंवा प्राचीन काळी ऊर्वशी पुरुरवाला विरहदु:खात सोडून जशी निघून गेली. तशीच ही तर जाणार नाही?

तेव्हा मुनी सुताला मध्येच अडवून म्हणाले–"हे महामुने, तुम्ही पुरुरवा म्हणालात तो कोण होता?" सूताने पुढील कथा सांगितली.

बुधजन्म

बृहस्पतीच्या बायकोचे नाव तारा होते. ती एक अपरूप सुंदरी होती. ती एकदा चंद्राच्या घरी गेली. चंद्र तिच्या सौंदर्यावर मोहित झाला. तारासुद्धा चंद्रावर भाळली.

 Fullscreen – 127 +   56 / 68

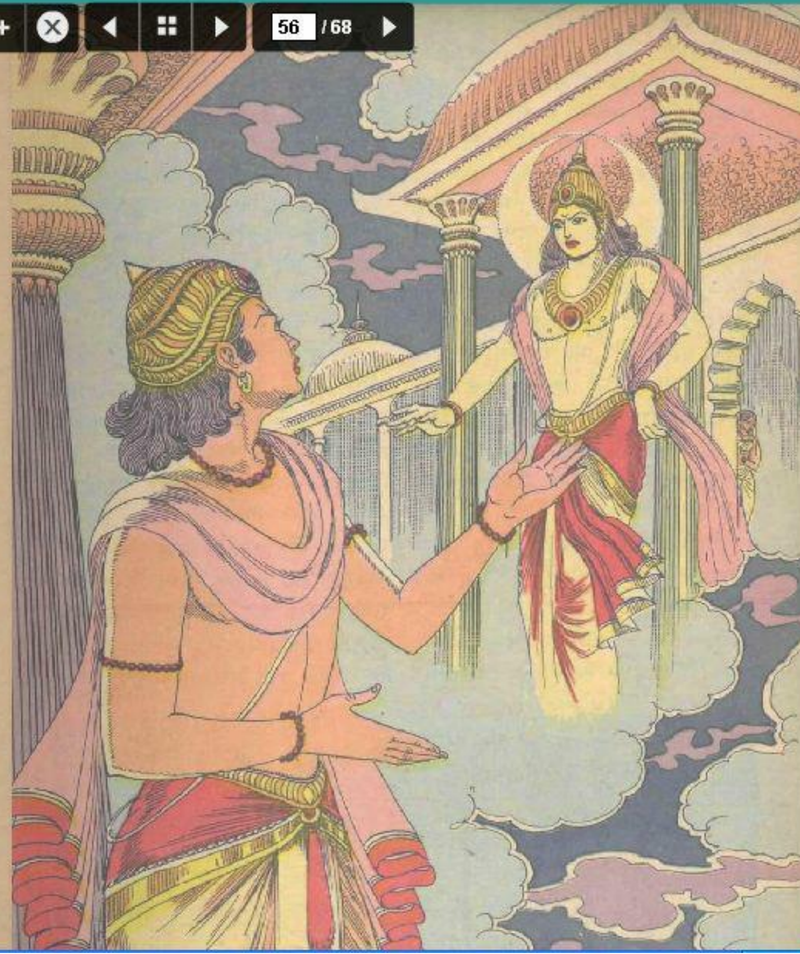
म्हणून तारा बरेच दिवस चंद्राच्या घरीच राहिली. तारा बराच काळ परतली नाही तेव्हां बृहस्पतीने आपल्या एका शिष्याला तिला बोलावून आणायला पाठविले. परंतु ताराने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून त्याला परत पाठविले. त्यानंतर बृहस्पतीने कित्येकांना चंद्राकडे पाठविले. परंतु निरुपयोग. शेवटी खूप संतापून बृहस्पती स्वत:च चंद्राच्या घरी आला. त्याला आलेला पाहून चंद्र हसू लागला.

तेव्हा बृहस्पती चंद्राला खूप बोलला. म्हणाला–"दुष्ट गृहस्था! गुरुपत्नी मातेसमान असते. ब्राह्मणाचा वध करणारा, दारुड्या, सोन्याची चोरी करणारा, गुरुपत्नीला वाईट नजरेने पाहणारा आणि या चौघांपैकी कोणाशीही मैत्री करणारा असे हे पंच महापातकी होत. तुला स्वर्ग मिळणे शक्य नाही. इंद्र तुला दंड करील."

चंद्र थोडा देखील रागावला किंवा दु:खी झाला नाही. तो शांतपणे म्हणाला– "ब्राह्मणाने राग करणे उचित आहे का? तारा तर उद्यां परवां येथून जाणारच आहे. ती सर्वकाळ माझ्याबरोबर राहणार आहे का? या एवढयाशा गोष्टीसाठी तुम्हांला एवढे रागावण्याचे किंवा दु:खी होण्याचे कारणच काय?"

बृहस्पती चंद्राच्या या प्रश्नांची उत्तरे काय देणार? तो लगेच घरी परतला, आणि आणखी काही काळ त्याने बायको परत येण्याची वाट पाहिली. परंतु तारा परतली नाही. बृहस्पतीला काय करावे, सुचेना. तो पुन्हा चंद्राच्या घरी गेला. या खेपेस पाहारेकऱ्यांनी त्याला घरात पाऊल टाकू दिले नाही. तेव्हा बृहस्पती मोठ्याने ओरडून म्हणाला– "अरे दुष्टा! तू हा काय खेळखंडोबा मांडला आहेस? मला माझ्या बायकोला भेटू देत नाहीस का? माझी बायको तुझ्याकडे राहू लागली आणि मी दूर गप्प बसून पहात राहू काय? मी तुला शाप देतो."

ते ऐकून चंद्र म्हणाला–"तुम्ही वारंवार आपल्या बायकोचे नाव कशाला घेता

Fullscreen 127 58 / 68

आहां? सौंदर्याची सर्व लक्षणे असलेली ही सुंदरी तारा तुमच्या सारख्या दरिद्र गृहस्थाच्या घरी राहण्या लायक आहे का? तुम्हांला बायकोच हवी असेल तर योग्य निवड करून तिच्याशी लग्न करून घ्या आणि सुखी व्हा. तुम्ही सर्व शास्त्रांचा अभ्यास केला आहे, परंतु काय उपयोग? तुम्हांला एवढेसुद्धा कळू नये का की स्त्री तिला पसंत पडेल त्या पुरुषाबरोबरच संसार करते व जो तिला आवडत नाही त्याला सोडून देते. मी ताराला सोडणार नाही. आता तुम्ही आलात तसे चालू लागा. ईर्ष्यावश तुम्ही मला जो शाप द्याल त्याचा माझ्यावर काही एक परिणाम होणार नाही. तुम्हांला ते माहीत आहेच. काय वाटेल ते करा."

शेवटी बृहस्पती इंद्राकडे गेला. इंद्राने त्याला आदरपूर्वक बसायला सांगून येण्याचे कारण विचारले.

बृहस्पती म्हणाला–"चंद्राने माझ्या बायकोचे अपहरण केले आहे. मी तिला आ[illegible] दिला. आपण मला माझी बायको परत मिळवून द्यावी!"

इंद्र म्हणाला–"गुरुवर्य! आपण काळजी करू नये! मी तिला सोडवून आणून देतो! चंद्राने जर हट्ट केला तर वज्रायुधाने मी त्याचा गर्व परिहार करीन. त्याने हे नीच काम केले आहे का?" असे सांगून इंद्राने आपल्या एका दूताला सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगून चंद्राकडे पाठविले.

इंद्राचा दूत चंद्राकडे गेला आणि अनेक प्रकारे त्याला समजावून सांगू लागला. उपदेश करून ताराला परत पाठवायला सांगितले. ते ऐकून संतापून जाऊन चंद्र म्हणाला–"मला माहीत आहे की इंद्राने नीतीचे किती पालन केले आहे? ताराचे माझ्यावर प्रेम आहे, मी तिला जरी जायला सांगितले तरी ती आपल्या पतीकडे जाईल याची काय खात्री? तू इंद्राला जाऊन सांग की मला प्राणत्याग करावा लागला तरी मी तयार आहे, परंतु ताराला सोडणार नाही."

वशिला

वज्रगिरीच्या राजाचा मेहुणा जंग बहादूर फार घमेंडखोर होता. त्याने एकदा राजाच्या पुरोहिताच्या मुलाला बडविले. त्या मुलाने नगराच्या कोतवालाकडे राजाच्या मेहुण्याविरुद्ध तक्रार नोंदविली. ते कळल्यावर जंग बहादुर आपल्या अक्काकडे म्हणजे राणीकड गेला व वांचवायला गयावया करू लागला म्हणून राणीने कोतवालाला भेटून आपल्या भावावरचा गुन्हा काढून घ्यायला सांगितले.

"आपणच म्हणतां आहां, म्हणून मी तसं करतो, राणीसरकार!" कोतवाल म्हणाला. राणीने खूप होऊन कोतवालाला आपला कंहार इनाम म्हणून देण्यासाठी गळ्यातून हार काढू लागली. तितक्यांत पाठीमागून कोणीतरी येऊन तो कंठहार तिच्या हातातून हिसकावून घेतला आणि पळून गेला. राणीला भयंकर राग आला. म्हणाली–"चोराला पकडून कडक शिक्षा करा, कोतवाल!"

महाराणी, तो चोर मोठा वशिलेबाज आहे." कोतवाल म्हणाला.

ते ऐकून राणीचे डोके ठिकाणावर आले व तिने धाकट्या भावाच्या गुन्ह्याची चौकशी करून त्याला योग्य शिक्षा करण्यास कोतवालाला सांगितले, लगेच कोतवालाच्या मुलाने पुढे येऊन राणीचा हार परत केला.

Fullscreen 127 60 / 68

लोभी व बहुरूपी

त्या गावात गुरुनाथ नावाचा एक फार श्रीमंत माणूस होता. परंतु तो मोठा चिक्कूपण होता.

एकदा त्या गावी एक बहुरूपी संन्याशाचा वेष करून–"भवती, भिक्षां देही!" म्हणत गुरुनाथाच्या घरासमोर येऊन उभा राहिला.

गुरुनाथाला त्याचा आवाज कर्णकठोर वाटला. त्याने बाहेर येऊन संन्याशाकडे डोळे वटारून पाहून विचारले–"तुला काय झालं रे? तू लंगडा आहेस की आंधळा?" असे म्हणत त्याने घरात जाऊन दार बंद केले.

दुसऱ्या दिवशी बहुरूपी आंधळा होऊन आला व ओरडू लागला–"ताई, आंधळ्याला दान करा." आणि गुरुनाथाच्या घरासमोर उभा राहिला.

त्याला पाहून गुरुनाथ संतापून म्हणाला–"कायरे भीक मागायला तू लंगडा लुळा आहेस की मुका आहेस? जा पुढे!"

तिसऱ्या दिवशी बहुरूपी मुक्याचे सोंग करून घंटा वाजवीत आला. गुरुनाथ त्याला म्हणाला–"तुला काय झालं रे?"

बहुरूप्याने तोंड उघडून मुका असल्याचे खुणेने सांगितले.

"मुका आहेस का? मग काय झालं? हात पाय सर्व चांगले आहेत की रे! काम करायला येत नाही?" गुरुनाथ म्हणाला आणि दार बंद करून घरात गेला.

चवथ्या दिवशी उजाडल्यावर गुरुनाथाच्या बायकोला सैपाकघरात साप दिसला. ती धावत बाहेर ओटीवर येऊन ओरडली–"अगो बाई, साप, नागसाप!"

गुरुनाथ लगेच घरात गेला व मडक्यांच्या आड फिरत असलेल्या सापाला पाहून "साप, साप!" असा ओरडत बाहेर आला.

जवळपासचे लोक धावले व विचारू लागले–"साप कोठे आहे? कोणत्या जातीचा साप आहे? रंग कसा आहे?" सर्व प्रश्नच करीत राहिले, पण कोणी घरात पाऊलही टाकले नाही. इतक्यात तेथे एक गारुडी आला. गुरुनाथाला जिवात जीव आल्यासारखे झाले. तोंडावरचा घाम पुशीत तो गारुड्याला म्हणाला–"अरे ए! सैपाक घरात साप शिरला आहे, त्याला धर आणि आम्हांला वांचव बाबा!"

"नागसाप आहे का? दिसतो आहे का?" गारुड्याने विचारले.

"नाही रे बाबा! दिसत नाही. गाडग्यामडक्याआड तो कोठेतरी लपला आहे!" गुरुनाथ म्हणाला.

"मग कठिणच की हो! हा साप मोठा बाईट बाराबारा वर्षे डूक धरून राहतो. एक वार चुकला तर धोकाच की हो!" गारुडी म्हणाला.

"तूच असं म्हणू लागलास तर आमच्या सारख्यांनी काय करायचं रे? मी तुझ्या उपकाराची फेड करीन! काळजी करू नकोस!" गुरुनाथ म्हणाला.

शंभर रुपयाचा भाव ठरवून गारुडी सैपाकघरात गेला व सर्व घर शोधून पाहिले, परंतु साप सापडला नाही. परंतु गारुड्याने आपली पुंगी वाजविल्याबरोबर साप भिंतीच्या भोकातून बाहेर येऊन फडा करून डोलू लागला. गारुड्याने चटदिशी त्याची मान धरून

Fullscreen 127 62 / 68

त्याला बुट्टीत ठेवले व बुट्टीला झांकण लावले.

गुरुनाथाला पुनर्जन्म झाल्यासारखे वाटले. परंतु शंभर रुपये काढून गारुड्याला देतेवेळी पुन्हा जीव गेल्यासारखी त्याची केविलवाणी अवस्था झाली. परंतु गत्यंतर नव्हते. गारुडी पैसे घेऊन गुरुनाथाची प्रशंसा करीत निघून गेला.

नंतर चौकशी करिता कळले की तो गारुडी म्हणजे बहुरुपीच होता आणि त्याने आपला पाळलेला साप गुरुनाथाच्या सैपाकघरात सोडला होता. गुरुनाथाच्या सर्वांगाचा जळफळाट झाला. पाटलाकडे जाऊन त्याने बहुरुप्याने फसवून लुबाडल्या बद्दल तक्रार केली, आणि पैसे परत देवविण्यासाठी विनंती केली.

पाटलाने बहुरुप्याला बोलावून विचारले. त्याने घडले ते जसेच्या तसे सांगून विचारले–"गुरुनाथांसारखे श्रीमंत लोकच आमच्या सारख्या गरिबांवर कृपा करत नाहीसे झाले तर आम्ही तरी काय करायचे?"

"तू आपली कला दाखवून पैसे मिळविलेस तर कोणी तुला दोष देणार नाही. परंतु तू गुरुनाथांना फसविले आहेस. मुकाट्याने त्यांचे पैसे त्यांना परत दे कसा." पाटील म्हणाले.

बहुरुप्याने गुरुनाथाला त्यांचे पैसे परत दिले.

पाटील गुरुनाथाला म्हणाले–"फळं लागलेल्या झाडालाच लोक दगड मारतात. ज्याच्याजवळ आहे अशा लोकांसमोरच ज्याच्याजवळ नाही असा गरीब हात पसारतो. पोटावर पट्टी बांधून तो तुमच्या घरासमोर आला. तुमच्यासारख्यांनी त्याला काही दानधर्म करणे तुमचे कर्त्तव्य होते. तुम्ही त्याला पंचवीस रुपये तरी द्यावेत."

गुरुनाथाने एक शब्द न बोलता बहुरुप्याला पंचवीस रुपये दिले आणि त्याने जो त्याला धडा दिला तो गिरवून आपला चिक्कूपणा सोडला.

बापाला सर्व मुलेसारखीच

रघू व लखू शेजारीशेजारी रहात होते. रघू लक्षाधीश होता लखू अगदी गरीब. रघूकडे पैशांचा पाऊस पडे, पण त्याला मूलबाळ नव्हते. लखूला गरीबी होतीच, बरोबर चार मुलगे होते.

रघूला मूल होईलहोईल म्हणून पुष्कळ वाटले. शेवटी ती आशासुद्धा सोडावी लागली. त्याने कोणाच्यातरी मुलाला दत्तक घेण्याचा विचार केला. लखूच्या चार मुलांपैकी एकाला दत्तक घ्यावे असे त्याच्या मनात आले.

त्याने ती गोष्ट लखूजवळ काढली. आपली सूचना ऐकून लखूला फार आनंद होईल असे रघूला वाटले होते. परंतु लखू आपल्या चौघांपैकी एकालाही दत्तक द्यायला तयार झाला नाही.

म्हणून रघूने थोड्याशा रागाच्या स्वरात लखूला विचारले–"काय रे, तुझा मुलगा लक्षाधीश होऊन सुखाने आयुष्य भोगू लागलेला तुला आवडत नाही का?"

"नाही आवडणार. माझ्या सर्व मुलांच्या अंगात माझे रक्त खेळते आहे. त्यांच्यापैकी एकजण लक्षाधीश व्हावा व इतर गरीबच रहावेत हे मला कसे आवडेल? माझ्या अंगात रक्ताचा एक थेंब असेपर्यंत मी सर्वांना सारखे सुखी ठेवीन. त्यानंतर देवाची इच्छा!" लखू म्हणाला.

